

НІШЕВІ ВИДИ ТУРИЗМУ

Колективна монографія

2024

НІШЕВІ ВИДИ ТУРИЗМУ

Колективна монографія

НІШЕВІ ВИДИ ТУРИЗМУ

Колективна монографія

ЗУІ ім. Ференца Ракоці II
Берегове
2024

УДК 338.48

Н 71

DOI 10.58423/978-617-8143299

Монографія присвячена дослідженню нішевих (за своєю економічною природою) видів туризму, які стануть основою для відновлення туристичного ринку в післявоєнній Україні. Висвітлено теоретико-методологічні та прикладні аспекти розвитку нішевих видів туризму, загалом, та окремих його видів – природоорієнтованого, індустріального, фестивального, етнічного та сільського; розглянуто зарубіжний та вітчизняний досвід, пріоритетні напрямки формування даних сегментів туристичного ринку. Для науковців, широкого загалу фахівців з туризму, краєзнавства, студентів туризмознавчих та географічних спеціальностей.

Рекомендовано до видання в електронній формі (PDF)
рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
імені Ференца Ракоці II (протокол №2 від «28» лютого 2024 року)

Підготовлено до видання кафедрою географії та туризму
спільно з Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф. Ракоці II

Редактор: *Галина Щука*

Рецензенти:

Ольга Любіцева, доктор географічних наук, професор
(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

Олена Сущенко, доктор економічних наук, професор
(Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця)

Олена Меліх, доктор економічних наук, професор
(Одеський національний технологічний університет)

Технічне редагування: *Галина Щука та Олександр Добош*

Коректура: *авторська*

Дизайн обкладинки: *Вівієн Товт*

УДК: *Бібліотека ім. Опацої Черче Яноша при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Відповідальність за зміст і достовірність колективної монографії
покладається на авторів. Точки зору авторів можуть не співпадати
з точкою зору редактора.

Зміст наукового видання було перевірено
на наявність збігів і запозичень сервісом «Unichesk».

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
(адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: E-mail:
foiskola@kmf.uz.ua; kiado@kmf.uz.ua)

ISBN 978-617-8143-29-9 (PDF)

© Редактор, 2024

© Автори, 2024

© Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
Г. Щука. НІШЕВИЙ ТУРИЗМ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ NICHE TOURISM: CONCEPTUAL ISSUES	8
Вступ	9
Передумови виникнення нішевого туризму	10
Сутність нішевого туризму та основні його риси	17
Специфіка діяльності в туристичній ніші	25
Виклики нішевих видів туризму	34
Висновки	40
Список використаних джерел	41
О. Колотуха. ПРИРОДООРІЄНТОВАНИЙ ТУРИЗМ ТА АКТИВНА РЕКРЕАЦІЯ NATURE BASED TOURISM AND ACTIVE RECREATION	45
Вступ. Актуальність	47
Сутність явища, термінологічний дискурс	48
Історія виникнення та розвитку спортивного туризму	61
Організаційно-правові основи спортивного туризму в Україні	65
Видова структура спортивного туризму	72
Ресурсний потенціал спортивного туризму в Україні	90
Висновки	99
Список використаних джерел	101
В. Пацюк. ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ ТА СТРУКТУРИ INDUSTRIAL TOURISM: DISCLOSURE OF THE ESSENCE AND STRUCTURE	103
Вступ	104
Історичні аспекти становлення індустріального туризму	105
Підходи щодо визначення індустріального туризму	112
Структура індустріального туризму	115
Теоретичні засади індустріального туризму	119
Висновки	131
Список використаних джерел	131

О. Коваленко, В. Шейко. ФЕСТИВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ FESTIVAL TOURISM: FEATURES AND FUNDAMENTALS OF ORGANIZATION.....	134
Вступ	135
Сутність та особливості фестивального туризму	136
Розвиток фестивального туризму за кордоном та в Україні	144
Вплив фестивального туризму на соціально-економічний розвиток регіонів.....	149
Висновки.....	161
Список використаних джерел	162
 Ж. Бучко. ЕТНІЧНИЙ ТУРИЗМ: ВІД ПІЗНАННЯ ЕТНОРІЗНОМАНІТТЯ ДО ФОРМУВАННЯ ЕТНО- КУЛЬТУРНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ETHNIC TOURISM: FROM THE KNOWLEDGE OF ETHNODIVERSITY TO THE FORMATION OF AN ETHNO-CULTURAL TOURIST PRODUCT.....	164
Вступ. Актуальність	165
Сутність явища, термінологічний дискурс	166
Історія виникнення та розвитку етнічного туризму	173
Ресурсна база етнічного туризму	177
Висновки.....	190
Список використаних джерел	191
 Н. Венгерська СІЛЬСЬКИЙ КРЕАТИВНИЙ ТУРИЗМ: СИНЕРГІЯ ТУРИЗМУ, КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ ТА КУЛЬТУРИ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД RURAL CREATIVE TOURISM: SYNERGY OF TOURISM, CREATIVE INDUSTRIES AND CULTURE OF RURAL COMMUNITIES.....	194
Вступ	195
Передумови розвитку креативного туризму	195
Підходи до визначення та сутнісні характеристики креативного туризму	196
Сільський креативний туризм як простір можливостей для громад.....	201
Портрет креативного туриста: споживача чи просьюмера?.....	203
Моделі сільського креативного туризму: теоретико-практичний вимір	205
Висновки.....	216
Список використаних джерел	217

ПЕРЕДМОВА

Шановні колеги, науковці, здобувачі та всі зацікавлені у розвитку туристичної галузі!

Згідно з прогнозами UN Tourism (UNWTO), найближче майбутнє світового туристичного ринку буде характеризуватися подальшою диверсифікацією турпродуктів та зростанням кількості туристичних напрямків. І це очевидно. Туристичний бізнес формує пропозицію, оптимально враховуючи інтереси та потреби споживачів. Мандрівники, шукаючи нові, унікальні враження, все частіше обирають маловідомі країни та регіони. Фокус уваги переміщається з масового туризму в нішеві сегменти туристичного ринку.

Повоєнна Україна теж не буде винятком. Розглядаючи перспективи вітчизняного туризму, науковці обґрунтовують можливість розвитку тих чи інших видів туризму (воєнного, медичного, гастрономічного і т.д.), не виокремлюючи їх як нішеві. Водночас важливо зрозуміти, що робота в ніші і з нішею має свою специфіку.

Це видання є спробою глибше дослідити та представити різні аспекти ніш на туристичному ринку, розширюючи наше розуміння даного сегменту туристичної індустрії. Його мета – об'єднати результати досліджень вітчизняних науковців, запропонувати теоретичну основу, підкріплену сучасними кейсами.

Ця книга – перша частина колективної монографії «Нішеві види туризму». В ній представлено загальну концепцію нішевого туризму та теоретичні основи таких його видів як індустріальний, природо-орієнтований, сільський, етнокультурний та фестивальний. За що велика вдячність авторському колективу. В другій частині, яка вже готується до друку, планується розглянути винний, віртуальний, інклюзивний та інші види туризму.

Природно, що це не весь калейдоскоп можливостей розвитку нішевого туризму, тому бажаючі можуть долучитися результатами своїх досліджень, надіславши заявку: galina_shchuka@ukr.net.

Нехай ця монографія стане не лише платформою для обговорення актуальних питань, але й джерелом натхнення для подальших досліджень у сфері туризму. Дружня взаємодія та взаєморозуміння – запорука успішного розвитку туризму в Україні.

З найкращими побажаннями,

Галина Щука

доктор педагогічних наук, професор,

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

ПРИРОДООРІЄНТОВАНИЙ ТУРИЗМ ТА АКТИВНА РЕКРЕАЦІЯ NATURE BASED TOURISM AND ACTIVE RECREATION

*Олександр Колотуха,
доктор географічних наук, професор,
професор кафедри міжнародного туризму та країнознавства,
Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна
Перший віцепрезидент Федерації спортивного туризму України*

Annotation. In the modern scientific tourism literature in the field of the segment of tourism that uses active means of movement in the natural environment and the route technologies necessary for this, terms with overlapping and overlapping subject areas, such as "active tourism", "sports tourism", "sports and health tourism", "sports and recreation tourism", "amateur tourism", "adventure tourism" and "extreme tourism". Therefore, it became necessary to dilute these concepts and, if possible, to avoid their overlapping and crossing. From this, it is possible to distinguish common features that characterize all the above-mentioned types of tourism (except for the concept of "amateur tourism"), taking into account the general features of tourism: the active nature of tourist activities; holding events in a little-changed natural environment; itinerary nature of activities; the need for a significant territorial resource; focus on natural resources; specific requirements for the natural environment and a specific connection with the tourism industry. Thus, there was a need to introduce some general concept.

The analysis of the ratio of the above-mentioned concepts led to the conclusion that all of them (except for the concept of "amateur tourism") are selected according to the criterion – the purpose of the trip. Amateur tourism is distinguished by such a classification feature as the degree of organization and should be considered in another subject field. All of the above-mentioned types of tourism use terms that reflect the trend of growing interest in nature and caring for the environment, based on the concepts of sustainable, balanced tourism development. Therefore, the author attributes them to nature based tourism, under which he understands any active type of recreation, travel, carried out directly in an unaltered natural environment, outside man-made landscapes.

Within the framework of nature based tourism, a block of active tourism is distinguished, meaning that when overcoming tourist routes, it uses active means of movement and overcoming obstacles (on foot, on kayaks, skis, bicycles, etc.). In the block of active tourism, three segments are distinguished - sports and health tourism (sports and recreational tourism) → sports tourism → extreme tourism. Forms of active tourism with a bright cognitive component form a block of adventure tourism, which, according to its implementation, can be of sports and health, sports or even extreme

content. At the same time, it should be noted that sports tourism is a system-forming element of the system of active tourist and recreational activities, nature-oriented in essence.

Evaluating the place of sports tourism in the general systematization of tourism, we determine that sports tourism is a group of types of tourism, the motivation of which is the implementation of active hiking, skiing, mountain, water, bicycle, automobile, motorcycle, speleological, sailing and other not yet mass types of active tourism. At the same time, sports tourism has a deep social meaning, because it provides the maximum social effect.

A type of sports tourism should be considered a combination of tourist and sports events (sports tourist hikes, competitions) based on a characteristic method of movement or other determining conditions of their conduct (natural environment), which are carried out in accordance with the approved rules of their conduct. Taking into account all species and classification features, a species structure of sports tourism has been developed, which includes, to date, 57 species and subspecies. The typology of the component structure of the sports tourism system in the world proves that this system is one that is being formed. It is extremely dynamic and capable of developing this important direction of active recreational and tourist activity. At the same time, a variety of specific sports recreational-tourist resources are used.

Анотація. У сучасній науковій туристській літературі в галузі сегмента туризму, що використовує активні засоби пересування в природному середовищі та необхідні для цього маршрутні технології, поширені терміни предметних областей, що накладаються та перекриваються, наприклад «активний туризм», «спортивний туризм», «спортивно-оздоровчий туризм», «спортивно-рекреаційний туризм», «самодіяльний туризм», «пригодницький туризм» та «екстремальний туризм». Тому виникла необхідність розвести ці поняття і, по можливості, уникати їх дублювання та схрещування. Звідси можна виділити загальні риси, що характеризують усі вищезазначені види туризму (за винятком поняття «самодіяльний туризм»), враховуючи загальні ознаки туризму: активний характер туристської діяльності; проведення заходів у малозміненому природному середовищі; маршрутний характер діяльності; потреба у значному територіальному ресурсі; орієнтація на природні ресурси; специфічні вимоги до природного середовища та специфічний зв'язок із індустрією туризму. Таким чином, виникла потреба ввести якість загальне поняття.

Аналіз співвідношення вищезазначених понять дозволив зробити висновок, що всі вони (крім поняття «самодіяльний туризм») виділені за критерієм – мета подорожі. Самодіяльний туризм виділяється за такою класифікаційною ознакою, як ступінь організованості, і має розглядатися в іншому предметному полі. Усі перераховані вище види туризму використовують терміни, які відображають тенденцію зростання інтересу до природи та дбайливого ставлення до навколишнього середовища, засновані на концепціях сталого, збалансованого розвитку туризму. Тому автор відносить їх до природоорієнтованого туризму, під яким розуміє будь-який активний вид відпочинку, подорожі, що здійснюються в незміненому природному середовищі, поза рукотворними ландшафтами.

У рамках природоорієнтованого туризму виділяють блок активного туризму, який полягає в тому, що при подоланні туристських маршрутів

використовуються активні засоби пересування і подолання перешкод (пішки, на байдарках, лижах, велосипедах тощо). У блоці активного туризму виділяють три сегменти - спортивно-оздоровчий туризм (спортивно-рекреаційний туризм) → спортивний туризм → екстремальний туризм. Форми активного туризму з яскравою пізнавальною складовою утворюють блок пригодницького туризму, який за своєю реалізацією може бути спортивно-оздоровчого, спортивного чи навіть екстремального змісту. Водночас слід зазначити, що спортивний туризм є системоутворюючим елементом системи активної туристсько-рекреаційної діяльності, орієнтованої за своєю суттю.

Оцінюючи місце спортивного туризму в загальній систематизації туризму, визначаємо, що спортивний туризм – це група видів туризму, мотивацією яких є здійснення активних видів туризму: пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомобільного, мотоциклетного, спелеологічного, вітрильного та інші, ще не масові види активного туризму. Водночас спортивний туризм має глибоке соціальне значення, оскільки забезпечує максимальний соціальний ефект.

Видом спортивного туризму слід вважати поєднання туристсько-спортивних заходів (спортивних туристських походів, змагань) на основі характерного способу пересування або інших визначальних умов їх проведення (природне середовище), які проводяться відповідно до затверджених правил їх проведення. З урахуванням усіх видових і класифікаційних ознак розроблено видову структуру спортивного туризму, яка на сьогоднішній день включає 57 видів і підвидів. Типологія компонентної структури системи спортивного туризму в світі свідчить про те, що ця система є такою, що формується. Він надзвичайно динамічний і здатний розвивати цей важливий напрям активної рекреаційної та туристської діяльності. При цьому використовуються різноманітні специфічні спортивні рекреаційно-туристичні ресурси.

Вступ. Актуальність

В сучасній науковій туристській літературі в царині сегменту туризму, який використовує активні засоби пересування у природному середовищі та необхідні для цього маршрутні технології, широко поширені терміни з предметними областями, що накладаються та перетинаються, як то – «активний туризм», «спортивний туризм», «спортивно-оздоровчий туризм», «спортивно-рекреаційний туризм», «самодіяльний туризм», а останнім часом до них додалися також вельми популярні – «пригодницький туризм» та «екстремальний туризм». Тому актуальним є потреба розібратися в існуючій предметній термінології щодо активних форм пересування у природному середовищі, здійснити систематизацію видів туризму, пов'язаних з таким пересуванням, як глобального, геопросторового явища. Спробуємо розібратися з предметними полями названих різновидів туризму.

Сутність явища, термінологічний дискурс

В контексті вищезазначеного, слід виділити два принципових підходи, що використовуються для характеристики даної сфери туристської практики:

– *рекреаційний підхід*, який відповідно до термінології пов'язує активну туристську практику з відновленням і розвитком фізичних, інтелектуальних та емоційних сил людини. Цей підхід дозволяє об'єднати під «парасолькою» спортивно-рекреаційного туризму активну туристську діяльність з різними аспектами рекреації – оздоровчими, розважальними та пізнавальними. Саме в цю категорію активних видів і форм туризму потрапляють різновиди туризму, що різняться за ступенем фізичних навантажень і ризику, домінуючою спрямованістю на оздоровлення, відпочинок або самореалізацію – «спортивно-оздоровчий туризм» та «спортивно-рекреаційний туризм»;

– *спортивний підхід*, – пов'язаний з активністю, яка відповідає окремим видам спорту, з відмінними ознаками останнього: спеціальні (неоздоровчі) тренування, підготовка до змагань, участь в них на межі фізичних та психологічних можливостей спортсменів. В цьому контексті зазначимо, що в Україні та в ряді країн пострадянського простору такий різновид як спортивний туризм розуміється ще більш вузько, – як окремий вид спорту, забезпечений нормативами присудження спортивної кваліфікації, проведенням спортивних змагань тощо.

Проаналізуємо застосовувані визначення видів активної рекреаційно-туристської діяльності («активний туризм», «спортивний туризм», «спортивно-оздоровчий туризм», «спортивно-рекреаційний туризм», «самодіяльний туризм», «пригодницький туризм» та «екстремальний туризм») із їх предметними областями з метою розведення цих понять та, по можливості, уникнення їх накладання та перетинання.

З точки зору рівня рухової активності учасників туристської діяльності можна з певним припущенням, виділити «активні» і «пасивні» форми туристських заходів. Туризм активного відпочинку, більш ефективний для цілей фізичної, емоційної, інтелектуальної рекреації, ніж туризм пасивного відпочинку. Активні форми туризму, забезпечують дозоване за обсягом і інтенсивністю фізичне навантаження для учасників туристських заходів, що є найважливішим чинником їх повноцінного відпочинку та ефективного оздоровлення. Існує навіть така думка українського вченого-туризмознавця С. Фокіна, що внесення терміну *активний туризм* в теорію туризму свідчить про низький науковий рівень

авторів. За своєю ідеєю, на думку С. Фокіна, туризм взагалі не може бути не активним.¹

Тому, значення понятійного апарату на початковій стадії дослідження будь-якого явища чи процесу є надзвичайно важливим. Адже цим задається алгоритм дослідження, визначаються його основні дефініції. В нашому дослідженні вихідним базисним поняттям виступає поняття «активний туризм». На сьогоднішній день в поняття «активний туризм» вкладається різне значення. Основні визначення цієї дефініції представлені в табл. 1.

Автоматичне перенесення терміну «активний туризм», який, як бачимо з табл. 1, в міжнародному туризмі означає *число відвідувань будь-якої країни мешканцями інших країн*², на активну рекреаційно-туристську діяльність науково не обґрунтовано. В практиці туризму подорожі з активними способами пересування туристів займають чільне місце. Саме тому, більшість фахівців з туризму розуміють під *активним туризмом* такий, який при подоланні туристських маршрутів використовує активні засоби пересування та подолання перешкод (пішки, на байдарках, лижах, велосипедах тощо). Тому, як варіант, у назві цього виду туризму, на відміну від дефініцій міжнародного туризму, можна застосовувати термін «туризм з активними способами пересування».

Отже, відзначаємо, що на сьогодні в поняття «активний туризм» вкладається різне значення. Так географ С. Мишлявцева під *активним туризмом* пропонує розуміти форму подорожей за маршрутами невисоких категорій складності, переважно в слабозміненому природному середовищі, з використанням активних способів пересування. За змістом цей вид туризму, на думку авторки, близький до існуючого спортивного туризму, але ґрунтується на маршрутах некласифікованих або невисоких категорій складності і не дає учасникам можливості отримувати спортивні розряди і звання³. Маршрути активного туризму, за рідкісним винятком, мають незначну протяжність і тривалість, меншу, ніж встановлені для спортивних туристських походів. Таке трактування активного туризму, на нашу думку, сильно звужує його значення та розуміння. Таким чином, з усіх означених видів активної рекреаційно-туристської діяльності поняття активного туризму найбільш широке, але не всеосяжне.

¹ Фокін С.П. (2008). До питання місця спортивного туризму у загальній класифікації туризму. Гум. вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Г. Сковороди»: науково-теоретич. зб. Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД». С. 134-136

² Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. (2008). Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. К.: Знання.

³ Колотуха О.В. (2015). Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В.

Таблиця 1.

Визначення дефініції «активний туризм»

Автори	Визначення
Мальська М., Антонюк Н., Ганич Н. ⁴	Приїзд іноземних туристів в країну, які оплачуючи товари і послуги, забезпечують нахождение валюты в бюджет країни, що приймає, й активізує її платіжний баланс.
Lagardera F. ⁵	Консолідована альтернатива традиційному туризму, що складається з рекреаційних, спортивних і культурних заходів як на узбережжі, так і в горах, для здійснення яких потрібні попередні знання.
Araújo Vila N., Fraiz Brea J.A., Paül Carril V. ⁶	Спортивна діяльність різної фізичної інтенсивності, яка використовує природні ресурси, не погіршуючи їх.
Мишлявцева С. ⁷	Форма подорожей за маршрутами невисокої складності, переважно в слабозміненому природному середовищі, з використанням активних способів пересування.
Колотуха О. ⁸	Різновид туризму, який при подоланні туристських маршрутів використовує активні засоби пересування та подолання перешкод (пішки, на байдарках, лижах, велосипедах, мотоциклах, вітрильних катамаранах тощо). Це форма подорожей за маршрутами невисокої складності, переважно в природному середовищі, з використанням активних способів пересування.
Деребчинська А. ⁹	Вид туризму, що передбачає певні фізичні навантаження з використанням активних засобів пересування переважно на територіях з унікальним ландшафтом та збереженням природним середовищем.

Джерело: складено автором

Тепер розглянемо *спортивний туризм* як важливий сегмент активної рекреаційно-туристської діяльності. В цьому сенсі важливим моментом вбачається визначення власне спортивного туризму. Знову ж

⁴ Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. (2008). Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. К.: Знання.

⁵ Lagardera F. (2002). Desarrollo sostenible en el deporte, el turismo y la educación física. Apunts. № 67. P. 70-79

⁶ Araújo Vila N., Fraiz Brea J.A., Paül Carril V. (2012). El turismo activo como modalidad turística en expansión. Análisis de la oferta de turismo activo en España. Contabilidad y Negocios. №7(13). P. 59-70

⁷ Колотуха О.В. (2015). Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В.

⁸ Колотуха О.В. (2015). Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В.

⁹ Деревчинська А.В. (2015). Розвиток активного туризму в Україні. Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. «Сучасні тенденції розвитку туризму». Част. II. Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ». 145 с. С.27-30

таки, існує група фахівців в туризмі, яка визначає спортивний туризм як поїздки з метою участі спортсменів у спортивних заходах та підтримки вболівальниками улюблених спортивних команд (на Олімпійських іграх, чемпіонатах та кубках світу, Європи, автотуралі тощо)¹⁰. Шпальти новин при цьому переповнюються відомостями про кількість випитого пива, бійки між фанатами та поліцією тощо. Це визначення спортивного туризму підтримує й Всесвітня туристська організація (UNWTO)¹¹, натомість активну рекреаційно-туристську діяльність вона визначає як *adventure tourism* (пригодницький туризм). На нашу ж думку, цей напрямок туризму слід визначати як підвид подієвого туризму, присвоївши йому назву «спортивно-видовищний туризм». На противагу цьому, власне спортивним туризмом слід вважати такий, який використовує спортивні елементи і туристсько-спортивні якості для подолання туристських спортивних маршрутів та дистанцій туристських змагань. Тому ряд фахівців називають його спортивно-оздоровчим (спортивно-рекреаційним) туризмом, з певним роз'ясненням протизага спортивно-видовищному туризму. Однак, на наше глибоке переконання, тут слід застосовувати назву саме «спортивний туризм» (як це є у ряді видів спорту – спортивна гімнастика, спортивне орієнтування, спортивна ходьба тощо). Обґрунтуємо це визначення.

З огляду на вказані підходи, *спортивний туризм* виступає як специфічний вид активної рекреаційної діяльності, головною формою якої є спортивний похід або змагання з техніки певних видів туризму. Ці види діяльності спрямовані на випробовування фізичних, психічних, духовних сил людини, удосконалення туристсько-спортивної майстерності туриста, виконання нормативів спортивних розрядів.

Автор в своєму дослідженні «Геопросторова організація спортивного туризму»¹² пропонує визначати спортивний туризм двояко – як вид спортивної діяльності та як вид туристської діяльності.

Як виду спортивної діяльності – *спортивний туризм* – це неолімпійський вид спорту, в основі якого лежать змагання на туристських маршрутах та туристських дистанціях, прокладених у природному середовищі і включають подолання різноманітних перешкод (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер тощо) з використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження. При подоланні

¹⁰ Федорченко В.К., Мініч І.М. (2000). Туристський словник-довідник: навч. посіб. К.: Дніпро. 160 с.

¹¹ Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO World Tourism Organization) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.world-tourism.org>.

¹² Колотуха О.В. (2015). Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В.

природних перешкод використовуються різноманітна техніка і тактика, різні способи забезпечення безпеки. Крім перешкод природного ландшафту і складнощів кліматичного характеру можуть мати місце труднощі іншого плану, наприклад, просторові характеристики (незаселеність територій) та інші.

Як вид туристської діяльності – *спортивний туризм* – це вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням різноманітних перешкод (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження.

Розглянемо також підходи до понять спортивно-оздоровчого туризму та спортивно-рекреаційного туризму.

Спортивно-оздоровчий туризм – це специфічний вид рекреаційно-туристської діяльності, головною формою якої є оздоровчий туристський похід (подорож) або туристській табір з радіальними туристськими виходами. Цей вид діяльності спрямований на відновлення фізичних, психічних, духовних сил людини, активний відпочинок та рекреацію, удосконалення туристських знань, умінь та навичок, підготовку туристів до власне туристсько-спортивних заходів¹³.

Безсумнівно, активною формою *спортивно-рекреаційного туризму* є туристський похід вихідного дня або багатоденний оздоровчий похід. У даному випадку сама подорож районом, який володіє рекреаційними ресурсами (ліс, чисте повітря, чисті водойми, красиві ландшафти), з використанням дозованих оздоровчих фізичних навантажень є технологією відпочинку і зміцнення здоров'я. Яскравим прикладом активних форм цього виду туризму є екологічні туристські походи «дикими» чистими територіями, з максимально дбайливим ставленням до даних територій, з пізнавальними екскурсіями екологічними стежками тощо.

Аналог спортивного туризму у економічно розвинених країнах світу розвивається на аматорському рівні і виступає як вид активної, часто екстремальної, рекреації. У країнах Європи, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії та ряду інших, даний різновид туризму за змістом так само має місце, але не є видом спорту. Тут не формуються туристські команди, не проводяться офіційні змагання. У даному випадку мова йде про так званий пригудницький, екстремальний туризм, подорожі «дикими» природними територіями, скаутський рух тощо. Сьогодні, все частіше,

¹³ Колотуха О.В. (2023). Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). Geo-Hub: науково-освітній веб-портал. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/917>

активний туризм «насичується» пізнавальним компонентом, духом відкриття раніше невідомого, більше того, вибір способу і засобу пересування залежить саме від поставленої пізнавальної мети. Наявність привабливої пізнавальної мети «відкриття», часто формується на основі історичних та краєзнавчих матеріалів або дослідження природних явищ, призводить до того, що такий туризм часто визначається як *пригодницький туризм*. Згідно вимог Всесвітньої торгівельної асоціації пригодницького туризму (Global Adventure Travel Trade Association), до *пригодницького туризму* можна віднести будь-яку туристську активність, якщо вона включає хоча би дві з трьох ознак: фізичну активність, культурний обмін чи взаємодія або занурення у природне середовище¹⁴.

Екстремальний туризм відрізняється тим, що передбачає високі фізичні навантаження і ризики для здоров'я та життя туристів і вимагає їх доброї фізичної та психологічної підготовки. Тут, на відміну від пригодницького туризму, немає місця комфорту та безпеці. Це не стільки розважальна, скільки «випробувальна» подорож – туристи зайняті, скоріше, самопізнанням і самоствердженням. Екстремальний туризм пов'язаний із прагненням ризику, бажанням подорожувати малодослідженими і важкодоступними місцями (джунглі, гори, пустелі, печери тощо), що може виявитися небезпечним для життя. Але «ступінь екстремальності» для кожного туриста буде різною. На нашу думку, *екстремальний туризм* – це види подорожей що значно перевищують нормативні вимоги класифікатора спортивних подорожей, а також форми діяльності з підвищеним ризиком, які здійснюються під час спортивних походів або спеціалізованих змагань (туристські перегони, ралі, екстремальні гонки тощо)¹⁵.

Самодіяльний туризм виділяється за такою систематизаційною ознакою як ступінь організованості (організований та неорганізований / самодіяльний). Самодіяльний туризм – це форма неорганізованого туризму, де туристські послуги та потреби забезпечуються на основі самодіяльності туристів. Туристи самі обирають маршрути і спосіб пересування, забезпечують собі харчування, нічліг і місце відпочинку.

Одним з вітчизняних гуманітарних досягнень ХХ століття можна вважати самодіяльний спортивний туризм. Спортивний туризм в Україні в радянські часи, будучи в основному самодіяльним, відрізнявся масовістю саме через його самоорганізований характер. При цьому в системі

¹⁴ Global Adventure Travel Trade Association/ www.info@adventuretravel.biz

¹⁵ Колотуха О.В. (2023). Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). Geo-Hub: науково-освітній веб-портал. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/917>

спортивного туризму були знайдені оптимальні форми і механізми організації, що дозволили цій діяльності швидко і стійко розвиватися. Але самодіяльні засади організації спортивного туризму не виводять останній, як це нерідко намагаються представити, зі сфери товарно-грошових відносин на підставі того, що неорганізований турист не купує путівку в туристській фірмі або не проживає в готелі. По-перше, самодіяльні туристи купують відповідний одяг, взуття, рюкзаки, намети, спальні мішки, карти, путівники та інші товари туристського попиту. По-друге, вони нерідко користуються послугами підприємств транспорту, громадського харчування, музеїв та й тих же готелів. По-третє, у самодіяльному туризмі існують свої, переважно клубні, організаційні форми, стійкі комунікативні зв'язки, в тому числі через Інтернет, свої засоби масової інформації, свої масові організовані заходи, свій фольклор тощо. Іншими словами стосовно самодіяльного туризму як виду туризму є підстави говорити про декілька його особливостей. Якщо розглядати самодіяльний туризм, як індустрію, то, на відміну від більшості інших видів туризму, в його структурі підприємства з виробництва та реалізації товарів туристського попиту відіграють не меншу, якщо не більшу роль, ніж підприємства сфери послуг. Інша особливість самодіяльного спортивного туризму полягає в тому, що він представляє собою яскраво виражену субкультуру, значиму в житті суспільства не тільки тому, що з нею пов'язують розвиток такого явища, як авторська пісня. Нарешті, саме соціально-економічні особливості самодіяльного туризму визначали державну підтримку його розвитку. З одного боку, це найменш капіталомісткий вид туризму, а з іншого, – забезпечує максимальний соціальний ефект, принаймні, з точки зору його масової доступності і завдань оздоровлення нації.

Отже, можна виділити спільні ознаки, які характеризують всі вищеназвані види туризму (крім самодіяльного), враховуючи загальні ознаки туризму (місце перебування туриста, термін перебування та діяльність у місці тимчасового перебування, що не пов'язана з отриманням трудових доходів):

- активний характер туристських заходів;
- проведення заходів в первісному або малозміненому природному середовищі;
- здебільшого маршрутний характер заходів;
- потреба в значному територіальному ресурсі;
- орієнтованість на природні ресурси;
- специфічні вимоги до природного середовища – малонаселеність, неосвоєність, віддаленість від центрів тощо;
- специфічна пов'язаність з індустрією туризму;

- залежність від транспортної освоєності регіону.

Таким чином, виникла необхідність введення якогось загального поняття. Для позначення подорожей, що здійснюються у природному середовищі існує широкий спектр термінів, що характеризують почасти різні, але в багатьох відносинах близькі один до одного форми туризму: природний, екологічний, дикий, зелений, м'який, активний, спортивний, пригодницький, екстремальний тощо. Всі ці різновиди туризму застосовують для їх визначення термінологію, яка відображає тенденцію зростаючого інтересу до природи та дбайливого ставлення до навколишнього середовища, заснованого на концепціях сталого, збалансованого розвитку туризму. Існування цього інтересу напряму пов'язано з двома світовими тенденціями в розвитку туризму – глобалізацією і екологізацією. Поряд з глобальним поширенням високотехнологічних стандартизованих туристських послуг відбувається і диверсифікація попиту, що виражається в затребуваності альтернативного туризму (екологічного, природного, активного, спортивного тощо). У цій ситуації потрібна актуалізація нових якостей туристського продукту, які зможуть бути привнесені в нього за рахунок його регіональної, екологічної та культурної специфіки.

Використовуючи, в широкому сенсі слова, види туризму, так чи інакше пов'язані з подорожами в природному середовищі, доцільним і більш правильним, на думку ряду вчених та на наш погляд, може бути вживання терміну **«природоорієнтований туризм»**, який часто зустрічається в літературі, але не має чітко вираженого визначення. У загальному вигляді під природоорієнтованим туризмом слід розуміти будь-який вид відпочинку, подорожей, здійснюваних безпосередньо в малозміненому природному середовищі, поза техногенних ландшафтів.

В західній науковій туристській літературі можна зустріти поняття *nature tourism* та *nature based tourism*. Так Техаська асоціація дикої природи визначає *природний туризм* (*nature tourism*) як відповідальну подорож природними територіями, яка зберігає довкілля та покращує добробут місцевого населення. Це туризм, заснований на природних пам'ятках місцевості. Прикладами є спостереження за птахами, фотографування, спостереження за зірками, кемпінг, походи, полювання, риболовля та відвідування парків¹⁶. Австралійський вчений Р. Баклі визначає *природоорієнтований туризм* (*nature based tourism*) як широкий термін, який охоплює всі види туризму, зосереджені на диких або

¹⁶ <https://www.gaiadiscovery.com/travel-transportation/definitions-of-ecotourism-nature-tourism-sustainable-tourism.html>

природних середовищах¹⁷. Географ В. Расковалов визначає *природоорієнтований туризм* як «сукупність різноманітних видів, форм і способів подорожей і відпочинку, здійснюваних переважно в природному середовищі, для яких головним туристським ресурсом є слабозмінена і неосвоєна людиною природа або її компоненти і елементи, а метою – перебування в природному середовищі, отримання нових вражень, позитивних емоцій від спілкування з природою, подолання природних перешкод для досягнення спортивних результатів, пізнання природи, вивчення її об'єктів тощо»¹⁸. У даних визначеннях досить конкретно трактується основне поняття. Воно дозволяє включити в свою структуру різноманітні види і форми туристських і рекреаційних занять, дає чітку вказівку на основний використовуваний ресурс – слабозмінена чи дика природа, яка одночасно є і головною метою подорожі. Подібні туристські заняття мають на увазі перебування переважно в слабозмінених людиною природних ландшафтах, але не виключають і відвідування природно-антропогенних комплексів, наприклад сільської місцевості, гірськолижних центрів тощо.

Таким чином, можна виділити наступні загальні характеристики природоорієнтованого туризму:

1. природоорієнтований туризм заснований на безпосередньому використанні переважно природних ресурсів;
2. для природоорієнтованого туризму необхідні природне та екологічно чисте середовище, малозмінені, неосвоєні людиною природні ландшафти, об'єкти природи, що збереглися в більш-менш первісному вигляді;
3. природоорієнтований туризм є екологічно орієнтованим, тобто заснованим на дбайливому ставленні до природи та соціокультурного середовища, а також повинен сприяти охороні природи;
4. розвиток природоорієнтованого туризму не повинен суперечити інтересам місцевого населення і має сприяти збереженню соціокультурного середовища регіону перебування туриста;
5. для природоорієнтованого туризму характерна націленість на отримання нових знань про природу і навколишній світ, які турист отримує в процесі подорожі;
6. природоорієнтований туризм може здійснюватися як в самодіяльній, так і в організованій формі, що робить його більш

¹⁷ Buckley, R., Coghlan, A. (2012) Nature-based tourism in breadth and depth. Critical Debates in Tourism. Griffith University, Queensland, Australia

¹⁸ Колотуха О.В. (2015). Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В.

гнучким сектором туристського ринку і соціально орієнтованим, тобто доступним для більшої частини населення;

7. природоорієнтований туризм повинен бути економічно ефективним видом природокористування та землекористування, що стимулює стійкий розвиток регіону, де він здійснюється¹⁹.

Проаналізувавши співвідношення понять «активний туризм», «спортивний туризм», «спортивно-оздоровчий туризм», «спортивно-рекреаційний туризм», «самодіяльний туризм», «пригодницький туризм» та «екстремальний туризм», можна зробити висновок, що всі вони (окрім поняття «самодіяльний туризм») виділені за критерієм – мета подорожі. Самодіяльний туризм виділяється за такою класифікаційною ознакою як ступінь організованості і повинен розглядатися на іншому предметному полі. Всі вищезазначені види туризму разом з такими як природний, відповідальний, сталий, екологічний, дикий, зелений, м'який тощо застосовують для їх позначення терміни, які відображають тенденцію зростаючого інтересу до природи та дбайливого ставлення до навколишнього середовища, заснованого на концепціях сталого, збалансованого розвитку туризму. Тому автор їх відносить до *природоорієнтованого туризму*, під яким розуміє будь-який активний вид рекреації, подорожей, здійснюваних безпосередньо в малозміненому природному середовищі, поза техногенних ландшафтів²⁰.

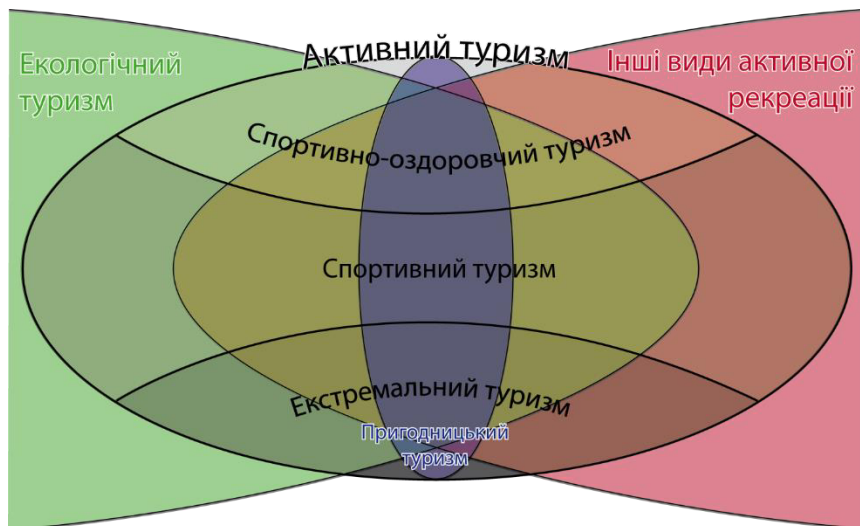
Важливо розглянути співвідношення понять у природоорієнтованому туризмі (рис. 1).

В межах природоорієнтованого туризму слід виділити блок активного туризму, розуміючи під ним такий, який при подоланні туристських маршрутів використовує активні засоби пересування та подолання перешкод (пішки, на байдарках, лижах, велосипедах, мотоциклах, вітрильних катамаранах тощо). Далі в блоці активного туризму виділимо три сегменти – спортивно-оздоровчий туризм (спортивно-рекреаційний туризм) → спортивний туризм → екстремальний туризм.

Ми розглядаємо поняття «спортивно-оздоровчий туризм» та «спортивно-рекреаційний туризм» як практично тотожні, тому що вони використовують подібні діяльнісні форми (нескладні походи), відбуваються в незайманому або слабозміненому природному середовищі, мають оздоровчий, рекреаційний ефект.

¹⁹ Колотуха О.В. (2015). Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В.

²⁰ Колотуха О.В. (2015). Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В.

Автор: О. Колотуха

Рис. 1. Співвідношення понять у природоорієнтованому туризмі

Центральною ланкою блоку активного туризму виступає спортивний туризм, який має чітко визначену нормативну базу, розроблену класифікацію маршрутів, градацію складності туристських перешкод, розрядні спортивні нормативи. Таким чином всі активні туристські заходи, які за параметрами та інтенсивністю «не дотягують» до спортивно-туристських ми відносимо до категорії спортивно-оздоровчого туризму.

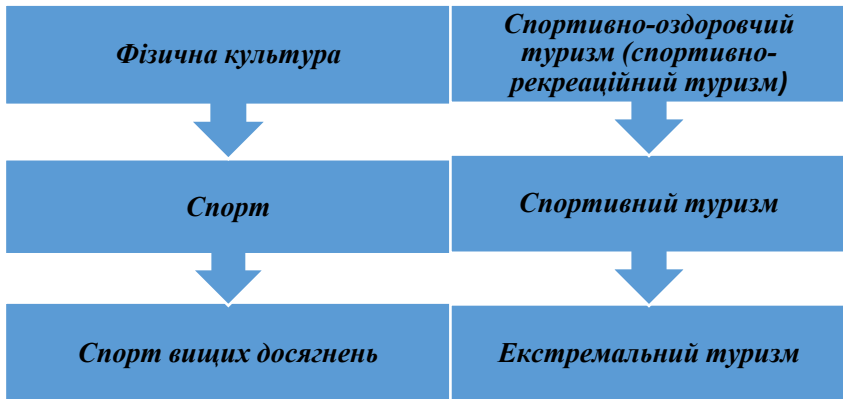
Натомість до екстремального туризму віднесемо види подорожей що перевищують нормативні вимоги класифікатора спортивних подорожей, а також форми діяльності з підвищеним ризиком, які здійснюються під час спортивних походів або спеціалізованих змагань.

Форми активного туризму з яскравим пізнавальним компонентом утворюють блок пригодницького туризму, який за реалізацією може бути спортивно-оздоровчого, спортивного або навіть екстремального змісту.

Предметні поля активного туризму та екологічного туризму частково перекриваються тому, що активний туризм часто реалізується в незайманому або малозміненному навколишньому середовищі і є екологічним за суттю. Екологічний же туризм може використовувати як активні туристські форми – походи, так і пасивні – споглядання за тваринами та рослинами, сільський зелений туризм тощо.

На активний туризм накладаються інші види активної рекреації та спорту, які використовують туризм як проміжний продукт з точки зору реалізації кінцевої мети або цілей поїздки – альпінізм, скелелазіння, гірськолижний туризм, дайвінг-туризм, гольф-туризм тощо. В цьому контексті під *активною рекреацією* (англ. *active recreation* від лат *activus* – діяти) автор розуміє процес використання засобів, форм і методів фізичної культури і спорту, спрямований на задоволення потреб в активному відпочинку, відновленні сил, розвагах і вдосконаленні особистості у вільний і спеціально відведений час. Зміст активної рекреації становить спеціально організована рухова активність аеробного характеру у комплексі з анаеробною, що здійснюється з відносно низькою інтенсивністю у формі фізичних вправ, зміни видів діяльності, рухових ігор та розваг тощо²¹.

Якщо розглядати блок активного туризму за прикладом спортивної аналогії (фізична культура → спорт → спорт вищих досягнень), то в цьому блоці слід аналогічно виділяти: спортивно-оздоровчий туризм (спортивно-рекреаційний туризм) → спортивний туризм → екстремальний туризм (рис. 2).

Автор: О. Колотуха

Рис. 2. Сегменти активного туризму за прикладом спортивної аналогії

Слід відзначити, що існує тісний взаємозв'язок між підсистемами спортивно-оздоровчого (спортивно-рекреаційного) туризму, спортивного туризму та екстремального туризму. При проведенні рекреаційних туристських заходів часто використовують технології видів спорту, в

²¹ Колотуха О.В. (2023). Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). Geo-Hub: науково-освітній веб-портал. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/917>

тому числі і технології спортивного туризму. З іншого боку, функція рекреації також обов'язково присутня в рамках спортивних туристських заходів. Основоположні фактори оздоровлення аналогічні як для спортивно-оздоровчого (рекреаційного) туризму, так і для спортивного туризму. Так, безсумнівним оздоровчим ефектом володіє саме по собі регулярне перебування туристів-спортсменів в гірських районах, зі своїм унікальним мікрокліматом, цілющими джерелами, природою тощо. В сутності, грань між спортивно-оздоровчим і спортивним туризмом часто складно визначити, як і грань між спортивним та екстремальним туризмом. Проте, білоруський вчений В. Ганопольський визначає ряд серйозних відмінностей між даними категоріями заходів²² (табл. 1).

Таблиця 1

*Суттєві відмінні особливості спортивно-оздоровчих (спортивно-рекреаційних) та туристсько-спортивних заходів**

Категорії (ознаки) заходів	Спортивно-оздоровчий (спортивно-рекреаційний) туризм	Спортивний туризм	Екстремальний туризм
<i>Домінуюча мета</i>	Відпочинок та оздоровлення	Подолання маршруту та підвищення туристсько-спортивної майстерності	Подолання маршруту на межі своїх фізичних та технічних можливостей
<i>Рівень фізичної активності учасників</i>	Обмежений рамками фізичної рекреації: дозований, оздоровчий	Такий, що виходить за рамки фізичної рекреації	Надзвичайно високий
<i>Тренувальний процес</i>	Спеціальних тренувань не потрібно, обмеження оздоровчими тренуваннями	Потрібен регулярний спортивно-тренувальний процес	Потрібен регулярний спортивно-тренувальний процес, вправи на витривалість
<i>Рівень ризику</i>	Звичайний	Підвищений	Високий
<i>Правила здійснення</i>	Не має єдиних правил та вимог до порядку здійснення заходів	Є Правила виду спорту «Спортивний туризм» та розрядні вимоги, що внесені до Єдиної спортивної класифікації	Перевищуються вимоги Правил виду спорту «Спортивний туризм»

* - за матеріалами В. Ганопольського.

²² Ганопольський В.І. (2005). Структурно-функціональна модель туризму: питання змісту та ефективності спортивно-туристської діяльності. Гум. вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди»: наук. теор. зб., спец. вип. Переяслав-Хмельницький: СПД Шумейко С.С. С. 6-20.

При цьому слід відзначити, що системоутворюючим елементом системи активної туристсько-рекреаційної діяльності, природозорієнтованим за суттю, який входить до блоку активного туризму разом зі спортивно-оздоровчим та екстремальним туризмом, на які накладається предметна область пригодницького туризму, є спортивний туризм. Тож він потребує більш детального дослідження.

Як і будь-який об'єкт дослідження, спортивний туризм не є однорідним, тому існує необхідність його систематизації, тобто виділення його основних форм, видів та типів. Адже вивчення структури туризму – перше, з чим стикається будь-який аналітик після з'ясування самого поняття «туризм». І той факт, що структура видів туризму взагалі та спортивного туризму зокрема представляє собою складну систему, існуючу в багатьох вимірах, асиметричну і динамічну, потрібно сприймати як об'єктивну реальність. Тому, тільки міждисциплінарний, комплексний підхід до розробки методологічних і методичних проблем розвитку спортивного туризму, його структури дозволить задати науково обґрунтований вектор і самій туристсько-спортивній діяльності, і управлінню нею.

Історія виникнення та розвитку спортивного туризму

Можна стверджувати, що активні туристські подорожі виникли з бажань окремих людей підніматися на гірські вершини. Сходження на легкодоступні гірські вершини здійснювалися з глибокої давнини. Проте офіційну появу альпінізму відносять до 1786 р., коли два швейцарці – Ж. Бальма і М.-Г. Паккар 8 серпня вперше досягли вершини Монблан (4807 м) у Французьких Альпах. Успішні сходження на Монблан в подальшому надали поштовху розвитку альпійської галузі: почалося будівництво гірських хатин і готелів, углиб гір стали прокладати шосейні і канатні дороги, залізниці, почалося масове виробництво гірського спорядження, видаватися спеціальна література, з'явилися нові професії – гірського рятувальника і провідника. Так, до 1802 р. мандрівників вже обслуговувало 300 професійних провідників і 200 власників мулів. У ряді літературних джерел кінця XVIII ст. людей, подорожуючих Альпами, почали називати альпіністами. Тому то Альпи вважаються батьківщиною сучасного альпінізму, активного туризму і гірськолижного спорту.

У другій половині XIX ст. різнобічний активний туристський рух в Європі, представлений ентузіастами-одинаками, починає набувати певних організаційних форм. У 1857 р. в Лондоні виникає перше в світі об'єднання любителів подорожей в горах – Англійський альпійський клуб. Він був заснований спеціально для вивчення Швейцарських Альп. В

середині XIX ст. англійські альпіністи здійснили чимало сходжень на вершини Альп, стали частими відвідувачами найвіддаленіших куточків цієї гірської системи і значною мірою сприяли розвитку туризму в країнах Європи: Швейцарії, Австрії, Італії, Німеччині, Франції. Освоївши Альпи, Англійський альпійський клуб почав організувати свої експедиції і в інші райони світу: на Кавказ, в Гімалаї, Анди, гори Нової Зеландії²³.

У 1875 р. в м. Лозанні (Швейцарія) виник перший саме альпіністський клуб. І якщо метою першого альпійського клубу було лише дослідження Альп, то згодом ця мета була сформульована як сприяння розвитку гірських сходжень та досліджень у всьому світі і кращому пізнанню гір.

Приклад Європи щодо створення альпійських клубів впливав і на інші регіони (в т.ч. й Україну), де також виник громадський рух, що розглядав подорожі в горах з одного боку як вид спорту, а з іншого – як заняття, що мало пізнавальні цілі. Перший, подібний до європейських «альпійський клуб» з'явився у 1878 р. на Кавказі. До кінця XIX ст. серед прихильників активного туризму на теренах України все більшу популярність отримує Крим, до якого на відміну від Кавказу легше було добратися як суходолом, так і морем. Крім того, Кримські гори приваблювали доступністю своїх хребтів, на вододільні частини яких вели зручні для подорожей стежки, близькістю теплового моря. Отже, гірський туризм на систематичній основі на теренах України почав розвиватися в Криму. Протягом багатьох років його розвиток був пов'язаний з діяльністю Кримсько-Кавказького гірського клубу. А передвісником його появи в Криму стала діяльність місцевої інтелігенції, яка склала гурток любителів природи і гірського туризму. Для задоволення своїх інтересів і для активного відпочинку члени гуртка почали організовувати екіпажні, верхові та пішохідні екскурсії. Поступово коло любителів збільшувалося, і до кінця 80-х рр. XIX ст. було вирішено організувати спеціальний туристський клуб за зразком західноєвропейських альпійських клубів, які налічували тоді вже більш 100 тис. членів. Адміністративний центр клубу вирішено було розташувати в Одесі, а не в Криму. Адже Одеса – університетське місто, яке мало більше сил і засобів вивчати Крим. Кримський гірський клуб розпочав свою діяльність у 1890 р. Він представляв собою громадську організацію, матеріально існуючу за рахунок внесків своїх членів, різних пожертв, коштів, які передбачалося отримувати від екскурсій, видань праць клубу та інших коштів. Клуб мав кілька відділень: Севастопольське, Катеринославське, Гагринське, Бессарабське, Бакинське, Ризьке. Однак центральним і найактивнішим

²³ Абрамов В.В. (2011). Спортивний туризм: підручник; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ

відділенням клубу протягом всієї його діяльності було Ялтинське відділення. Провідне місце в діяльності клубу зайняли подорожі Південним берегом Криму. Восени 1920 р., коли фронт громадянської війни наблизився до Криму, Ялтинське відділення Кримсько-Кавказького гірського клубу припинило свою діяльність²⁴.

Кримський гірський клуб зіграв велику роль в історії вітчизняного туризму, заклав основи екскурсійної та туристської практики. Його діяльність справила визначальний вплив на становлення і розвиток майбутніх туристських організацій, що займалися розвитком активного туризму.

Паралельно з пішим подорожуванням та освоєнням гірських районів світу почав розвиватися й інший вид активних подорожей – це подорожі на велосипедах. Цікавість до велосипеда на теренах України стала зростати, і в 1887 р. стали з'являтися Севастопольське, Харківське, а потім Одеське товариства велосипедистів-аматорів.

Щодо ще одного виду спортивного туризму – автмототуризму, то вперше захоплення подорожуванням на автомобілі виникло на початку ХХ ст., а в 1966 р. у м. Харкові було створено клуб автмототуристів.

Спелеологічний туризм тісно пов'язаний із спелеологією, яка зародилася в Європі (Франція, Югославія, Італія, Чехія) після Другої світової війни. У 1953 р. відбувся І конгрес Міжнародного спелеологічного союзу. Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. велика роль у дослідженні печер стала належати спелеологам-спортсменам. Спелеосекції і спелеоклуби виникали головним чином при наукових інститутах, ВНЗ (найчастіше на геологічних факультетах університетів), при клубах туристів.

Водні туристсько-спортивні походи розпочалися наприкінці 30-х рр. ХХ ст., коли були випущені перші каркасні байдарки. З 80-х рр. і до теперішнього часу особливою популярністю користуються катамарани.

Паралельно з системою «дорослого» туризму формувалася і система дитячо-юнацького туризму, у якій активний туризм посідав вагомe місце. У 30-40-х рр. ХХ ст. в Україні формується мережа позашкільних дитячих туристсько-екскурсійних закладів, широка державна і громадська система позашкільної туристської роботи, визначаються її основні форми і методи. 1951-1955 рр. для дитячо-юнацького туризму були періодом його масового розповсюдження та розвитку. Здійснювалася велика кількість походів рідним краєм. В цей час почали виникати профільні туристські табори.

У 1940 р. з метою впорядкування системи спортивного вдосконалення у туризмі, підвищення заходів безпеки туристських

²⁴ Абрамов В.В. (2011). Спортивний туризм: підручник; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ

походів вперше в світі була здійснена класифікація самодіяльних туристських маршрутів за категоріями складності – від I до III. У цьому ж році в туризмі були введені інструкторські звання за видами туризму – пішохідного, лижного, водного, велосипедного, автмототуризму.

З 1 квітня 1949 р. туризм був внесений до Єдиної спортивної класифікації. У цей же час постає питання про створення туристських клубів як координаційних центрів самодіяльної туристської роботи. У 1965 році було затверджено перший перелік класифікованих туристських маршрутів. Нова класифікація поклала в основу оцінку технічної майстерності, необхідної для подолання природних перешкод, характерних для тієї або іншої категорії складності.

В Україні спортивний туризм з кожним роком набував усе більшої популярності. Так, якщо у 1977 р. в туристських секціях і клубах займалися 1,1 млн. осіб, то в 1985 р. їх кількість досягла 2,4 млн. осіб. Проте лише 2% від тих, що займалися туризмом брали участь у категорійних походах, що давали право на здобуття спортивних розрядів і звань, решта (98%) брала участь в походах вихідного дня і некатегорійних походах.

90-ті рр. XX ст. і початок XXI ст. характеризуються різким спадом активного розвитку спортивного туризму в Україні. За даними Держкомітету молодіжної політики, спорту і туризму, спортивним туризмом займалися в 1997 р. – 4526 осіб, в 1998 р. – 7370 осіб, в 1999 р. – 10289 осіб, а в 2000 р. – 13430 осіб. У першу чергу, це було наслідком деструктуризації системи соціального туризму, що сталася після розпаду радянської імперії. Соціально-економічна криза, туристські формальності (головним чином паспортно-візові і митні), введені колишніми радянськими республіками, різко скоротили кількість походів в пострадянських країнах, у тому числі і в Україні.

Ретроспективний аналіз становлення та розвитку спортивного туризму в Україні доводить, що протягом свого розвитку туристсько-спортивна діяльність розглядалася як один з ефективних засобів виховання, оздоровлення, спортивного удосконалення. Це знайшло відображення як у практиці, так і в дослідженнях наукових проблем спортивного туризму того часу. До позитивних надбань слід віднести збережену і розвинену систему громадських туристсько-спортивних організацій (федерацій, союзів, клубів, асоціацій тощо), розвинену (на рівні областей) мережу спеціалізованих дитячо-юнацьких туристсько-краєзнавчих закладів (центрів та станцій туристів) з постійним державним фінансуванням, достатню нормативно-правову та методичну базу, висококваліфікований кадровий потенціал тощо. До недоліків, із позицій сьогодення, слід віднести відповідну ідеологічну спрямованість,

заорганізованість, нераціональне використання ресурсного потенціалу галузі, недостатнє науково-методичне забезпечення тощо.

Організаційно-правові основи спортивного туризму в Україні

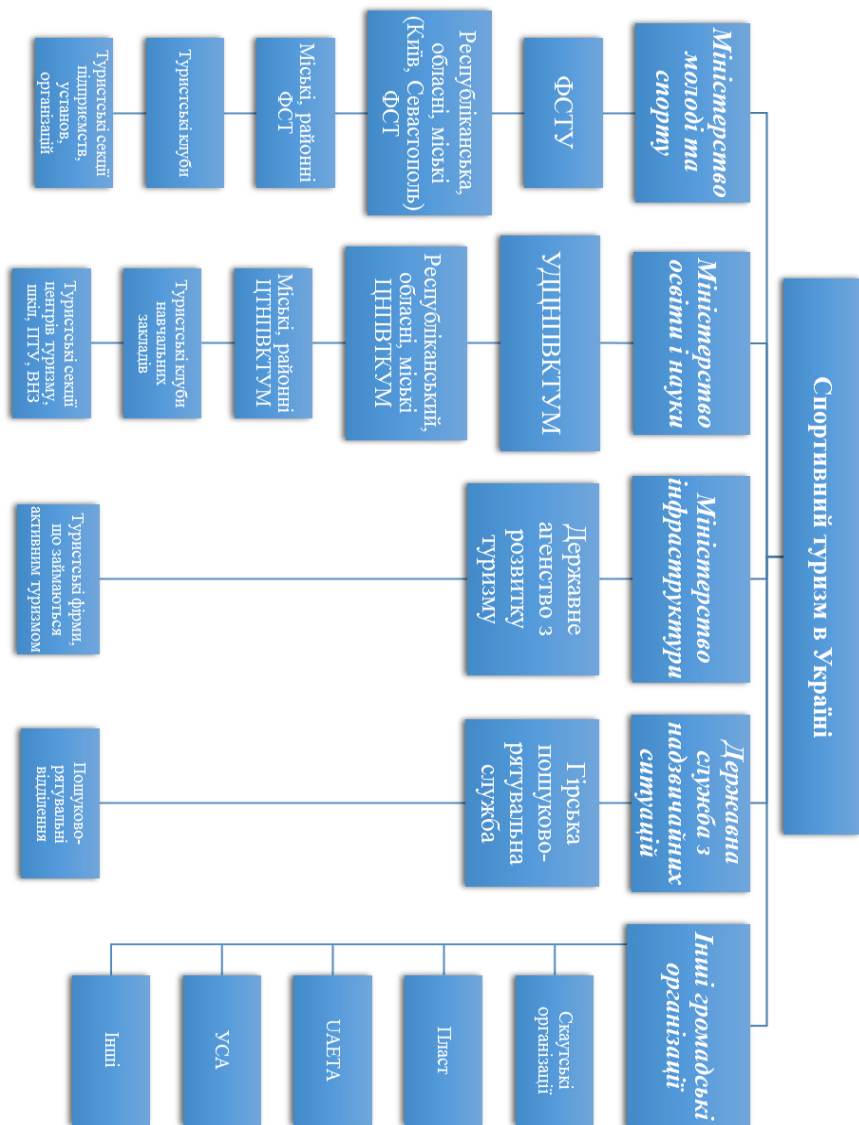
Розвитком спортивного туризму в Україні займаються різноманітні організації як державні так і громадські, які підпорядковуються різним міністерствам і відомствам – Міністерству молоді та спорту, Міністерству освіти і науки, Міністерству інфраструктури, Державній службі з надзвичайних ситуацій тощо (рис. 3).

Загальносвітова практика організації спортивної діяльності з будь-якого виду спорту довела той факт, що основною організаційною формою такої діяльності виступає федерація з даного виду спорту. Тому основною організаційною структурою, яка займається розвитком спортивного туризму на теренах України є Федерація спортивного туризму України (ФСТУ), яка підпорядковується Міністерству молоді та спорту, та її осередки на місцях, підпорядковані місцевим управлінням (відділам) молоді та спорту.

ФСТУ є всеукраїнською громадською, неприбутковою організацією, що створена на основі спільності інтересів громадян України – прихильників спортивного туризму – для реалізації своєї мети і завдань. Федерація поширює свою діяльність на всю територію України, діє відповідно до Конституції, чинного законодавства України, ратифікованих нею міжнародних угод. Основною метою діяльності ФСТУ є сприяння розвитку спортивного туризму в Україні, підвищенню ролі фізичної культури, спорту та туризму у всебічному гармонійному розвитку особистості, зміцненні здоров'я населення, формуванні здорового способу життя, патріотичному вихованню громадян України.

Питаннями розвитку дитячо-юнацького та студентського туризму, в т.ч. і його туристсько-спортивної складової, опікується Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді (УДЦНПВКТУМ), підпорядкований Міністерству освіти і науки України, та центри туризму і краєзнавства учнівської молоді регіонального рівня.

В Україні, як і у всьому світі, зростає «комерційна» складова спортивного туризму. Все більше туристських фірм пропонують туристам активні тури з елементами спортивного, пригодницького та екстремального туризму. Ці фірми діють під егідою Державного агентства з розвитку туризму, підпорядкованого Міністерству інфраструктури.

Автор: Колотуха О., 2014

Рис. 3. Класифікація туристсько-спортивної діяльності в Україні за відомчою приналежністю

Крім того, туристсько-спортивна діяльність в Україні може здійснюватися й за відомством інших громадських організацій – молодіжних скаутських організацій, Пласту, Української асоціації пригоспідницького та екологічного туризму (UAETA), Української спелеологічної асоціації (УСА) та інших.

За світовими стандартами безпеки проведення активних туристських подорожей в районах масового відвідування туристів забезпечують спеціальні пошуково-рятувальні служби, як правило – державні. В Україні в популярних туристських районах ці функції здійснюють підрозділи Державної служби з надзвичайних ситуацій – пошуково-рятувальні відділення гірської пошуково-рятувальної служби.

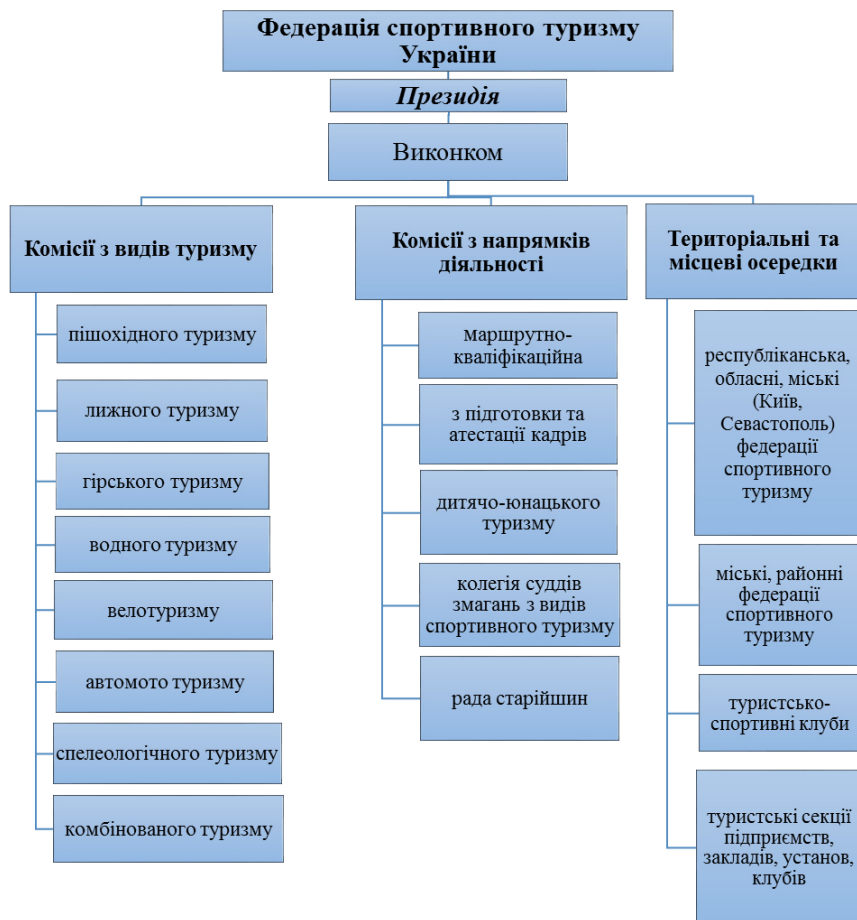
При цьому, основною туристсько-спортивною організацією в Україні виступає ФСТУ – незалежна громадська спортивна організація, що регламентує, контролює, розвиває туристсько-спортивну діяльність та сприяє її здійсненню і поширенню в Україні (рис. 4).

У своєму складі ФСТУ має комісії з видів туризму та комісії з напрямків діяльності. Комісії з видів спортивного туризму ФСТУ мають метою діяльності забезпечення ефективного розвитку відповідного виду спортивного туризму в Україні. На сьогоднішній день у ФСТУ функціонують комісії пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомо́то, вітрильного та комбінованого туризму. Комісії з видів туризму розробляють рекомендації з розвитку відповідних видів туризму, проводять всеукраїнські змагання з відповідних видів, підготовку кадрів тощо.

У складі ФСТУ також функціонують комісії з напрямків діяльності – маршрутно-кваліфікаційна, з підготовки та атестації кадрів, дитячо-юнацького туризму, колегія суддів змагань з видів спортивного туризму, рада старійшин.

Для здійснення своїх функцій на регіональному рівні ФСТУ до 2014 року мала 27 регіональних осередків (зараз 25 – крім АР Крим та м. Севастополь). У деяких регіонах осередки створені навіть на місцевому рівні (ФСТ району чи міста), які відомче підпорядковуються регіональному рівню.

Первинними формами об'єднання туристів на місцях є туристські клуби та секції. Туристські клуби є найвищою формою первинного об'єднання туристів при певній установі, закладі або підприємстві, що поглиблено займається туристсько-спортивною діяльністю та об'єднують декілька секцій. Створюються вони для залучення осіб, пов'язаних з конкретною організацією, до оздоровчої, рекреаційної і туристсько-спортивної діяльності з метою організації для них туристських заходів та подорожей.

Автор: Колотуха О., 2014

Рис. 4. Структура федерації спортивного туризму України

Дитячо-юнацький туризм в Україні організаційно підпорядкований Міністерству освіти і науки. Сучасна функціональна організація системи дитячо-юнацького туризму в державі відображена на рис. 5. Поруч із профільними закладами еколого-натуралістичного профілю й закладами дитячо-юнацької технічної творчості та комплексними позашкільними закладами (палаци, центри, будинки позашкільної роботи, дитячо-юнацькі центри) профільні туристсько-краєзнавчі заклади є складовою частиною системи позашкільної освіти та виховання в Україні. Звісно, що саме

профільні туристсько-краєзнавчі заклади складають основу системи дитячо-юнацького туризму в нашій країні.

Очолює всю туристсько-краєзнавчу роботу для дітей та молоді в країні Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, який є інструктивно-методичним та організаційним центром туристської, краєзнавчої та екскурсійної роботи з учнівською та студентською молоддю в Україні.

На рівні Автономної Республіки Крим, областей України, міст державного підпорядкування – Києва та Севастополя працюють Кримський республіканський центр дитячо-юнацького туризму й екскурсій (до 2014 р.), обласні центри туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді, Міжнародний центр дитячо-юнацького туризму головного управління освіти м. Києва та центр дитячо-юнацького туризму і екскурсій м. Севастополя (до 2014 р.). Зазначені позашкільні заклади безпосередньо підпорядковані відповідно управлінням освіти і науки облдержадміністрацій та держадміністрацій міст Києва та Севастополя.

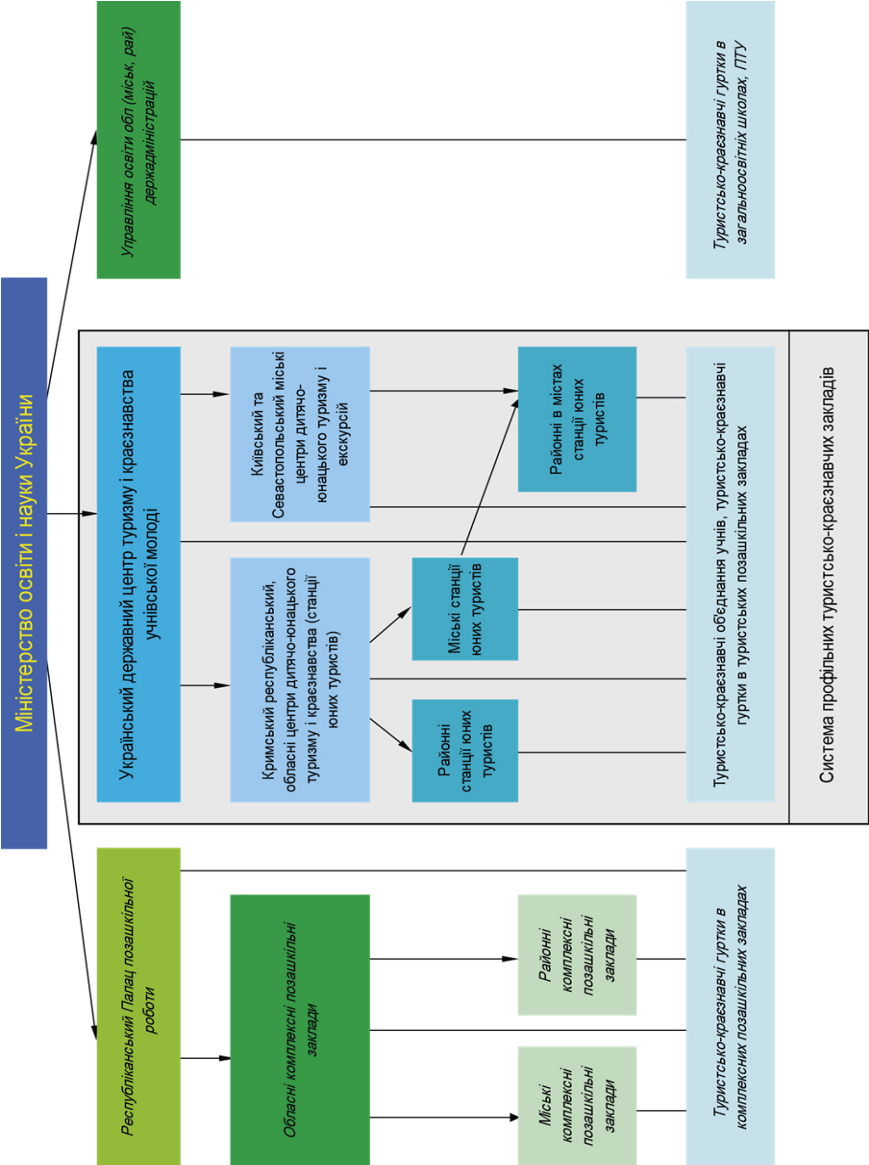
На початок 2014 р. в Україні діяло 108 центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді різного рівня – від УДЦНПВКТУМ до обласних, міських, районних, районних в містах центрів туризму, в яких туристсько-краєзнавчою діяльністю займалося близько 110 тис. юних туристів. Однак, це лише близько 2% від загальної кількості учнівського загалу України, що є низьким показником, який не відповідає соціальній значущості цього виду позашкільної діяльності.

Крім мережі профільних туристсько-краєзнавчих закладів, дитячо-юнацький туризм входить складовою частиною до системи комплексних позашкільних закладів – палаців, центрів позашкільної роботи, дитячо-юнацьких центрів (рис. 5).

Існує значна кількість туристсько-краєзнавчих гуртків у загальноосвітніх школах, професійно-технічних училищах, вищих навчальних закладах. Але, в цілому, рівень роботи гуртків в комплексних позашкільних закладах, загальноосвітніх школах та ПТУ значно нижчий ніж у спеціалізованих туристсько-краєзнавчих закладах.

Загалом, різноманітними формами туристсько-краєзнавчої діяльності всіма навчальними закладами України щорічно охоплюється близько 20% дітей від загальної кількості учнів в нашій країні.

Таким чином, незважаючи на економічну нестабільність, недостатність бюджетного фінансування, низьку платоспроможність батьків, реорганізацію позашкільних туристсько-краєзнавчих закладів, туристсько-спортивна робота з учнівською молоддю продовжується: проводяться туристські походи, експедиції, туристські зльоти, туристсько-

Автор: Колотуха О., 2014

Рис. 5. Система дитячо-юнацького туризму в Україні

спортивні змагання, продовжують працювати дитячі турбази та туристсько-спортивні табори. Саме тому, дитячо-юнацький туризм, маючи державну організаційну основу, розвинену мережу спеціалізованих закладів, кваліфікований кадровий потенціал, використовуючи туристсько-спортивні технології, виступає потужним базисом всього спортивного туризму в нашій країні.

Крім профільних структур – ФСТУ та УДЦНПВКТУМ – туристсько-спортивна діяльність може здійснюватися за відомством інших організацій, в першу чергу – громадських. До таких організацій можна віднести скаутські та пластунські організації. Так, останні, наприклад, проводять щорічні змагання із туристських походів «Стежками героїв» в Карпатах.

Питаннями розвитку пригодницького та екологічного туризму в Україні опікується Українська асоціація пригодницького та екологічного туризму (UAETA), покликана створити умови для популяризації та розвитку цих видів туризму. Серед завдань організації: пропаганда активного та здорового способу життя; збільшення масовості активного та екологічного туризму; підвищення рівня безпеки туристів; розвиток інфраструктури; раціональне використання природних та історико-культурних туристських ресурсів; підвищення конкурентоспроможності українського ринку пригодницького та екологічного туризму тощо. UAETA охоплює такі види туризму як екологічний, пішохідний, велосипедний, водний (рафтинг, каякінг, байдарки), вітрильний (яхтинг, віндсерфінг, кайтсерфінг), кінний, повітряний (дельта- та парашортні спорти, повітряні кулі), спелеотуризм, лижний (гірські лижі і сноуборди, фрірайд, скі-тури), гірський, альпінізм, скелелазіння, боулдерінг, льодолазіння, каньйонінг, дайвінг, сноркелінг, мультигонки, пригодницькі марафони тощо.

Питаннями розвитку спелеології, в т.ч. і спелеотуризму, опікується Українська спелеологічна асоціація (УСА) – добровільне громадське формування, яке об'єднує на основі єдності спелеологічних та інших інтересів громадян України, іноземних громадян, які здійснюють чи мають на меті безпосередньо здійснювати або підтримувати ініціативну діяльність з розвідування, вивчення, рекреаційно-спортивного й іншого раціонального використання та охорони печерних ресурсів – спелеологію.

Безпеку туристських подорожей в районах масового відвідування туристів забезпечують пошуково-рятувальні відділення державної гірської пошуково-рятувальної служби, яка входить до складу Державної служби з надзвичайних ситуацій. Ці підрозділи в Україні розташовані в Карпатах (Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській та Чернівецькій

області), донедавна в Криму (АР Крим, м. Севастополь) та на Поділлі (в Тернопільській області, де контролюється проходження туристами печер).

Таким чином, в Україні протягом певного історичного періоду сформувалася власна функціонально-управлінська структура системи спортивного туризму, яка дозволяє розвивати цей важливий вид активної туристської діяльності.

Видова структура спортивного туризму

Отже, при географічному вивченні глобальних явищ і процесів, а спортивний туризм виступає як геопросторове явище, виникає необхідність зробити певні узагальнення і звести всю різноманітність його різновидів до обмеженої кількості груп за певними ознаками, тобто скористатися географічною систематизацією.

Видом спортивного туризму слід вважати виділення туристсько-спортивних заходів (туристських походів, змагань) за характерним способом пересування або іншими визначальними умовами їх проведення (природним середовищем), що здійснюються відповідно до затверджених правил їх проведення. Аналіз видів спортивного туризму свідчить про те, що вони виділені за двома ознаками – способом подорожування (пішки – пішохідний, на лижах – лижний, на велосипедах – велосипедний тощо) та географічним середовищем, в якому ці подорожі здійснюються (гори – гірський, вода – водний, печери – спелео тощо).

На сьогоднішній день, туристсько-спортивні заходи в Україні класифіковані з таких видів спортивного туризму: пішохідного, лижного, гірського, водного (рис. 6), велосипедного, автомобільного, вітрильного, мотоциклетного, спелеологічного (рис. 7), а також представляти їх комбінації (комбінований туризм). Це не означає, що інші, поки що не традиційні, види активного пересування на туристських маршрутах не можуть застосовуватися.

Маршрутний характер спортивного туризму відрізняє його від багатьох інших видів активної діяльності. У зв'язку з цим в будь-якому з численних видів і різноманітних форм туризму одним з ключових практичних завдань є завдання розробки оптимального маршруту і програми подорожі. Оскільки не всі види туризму в однаковій мірі є маршрутними, необхідно виробляти принципи саме маршрутної технології на прикладі традиційних видів спортивного туризму. Тому розвитком вищезазначених видів прогрес спортивного туризму у світі не обмежується. В даний час на його основі з'являються нові форми активної рекреації, пов'язані з новим життєрозумінням, нововведеннями техніки і технологій, з організацією спортивних туристських подорожей новими районами. Крім традиційних засобів подолання туристських маршрутів,

які втілені у класифіковані види спортивного туризму, існують й інші активні види подолання туристсько-спортивного простору.

Рис. 6. Видова структура спортивного туризму: пішохідний, лижний, гірський, водний

А це і подолання маршрутів на тваринах, повітряних кулях, дельтапланах, парапланах, використання нових засобів пересування на вже традиційних маршрутах (рафти, каяки, гірські велосипеди, джипи, ендуро, снігоходи, квадроцикли тощо). Нові види і підвиди спортивного туризму виникли й на подоланні окремих природних або штучних перешкод (каньйонів, водоспадів, незайманих снігових схилів, підземних штучних порожнин тощо).

Розглянемо особливості видів спортивного туризму.

Пішохідний туризм – вид спортивного туризму, основною метою якого є подолання туристами маршруту пішки пересіченою місцевістю з місця відправлення до місця прибуття за вказаний проміжок часу.

Лижний туризм – вид спортивного туризму, метою якого є подолання туристами маршруту взимку на лижах пересіченою місцевістю за визначений проміжок часу. Лижний туризм використовує практично ті ж самі природні ресурси, що і пішохідний туризм. Але відбувається це в зимовий період в оптимальні для здійснення лижного туристського

Рис. 7. Видова структура спортивного туризму: велосипедний, вітрильний, автомото, спелеологічний

походу строки – це сталий сніговий покрив, надійний лід на водних просторах, відносна постійність від'ємної температури, відсутність різких вітрів.

Гірський туризм – вид спортивного туризму, який полягає в пішому пересуванні туристів за певним маршрутом, прокладеним в гірській місцевості в умовах високогір'я, як правило, на висотах понад 2500 м над рівнем моря. Головна відмінність полягає в тому, що метою гірського походу є проходження маршруту певної складності з подоланням декількох перевалів, які за трудністю подолання відповідають цій категорії складності маршруту. Можливе також подолання гірських траверсів та окремі сходження на вершини. Традиційно гірські походи проводяться в районах альпійських гір, що піднімаються вище снігової лінії і характеризуються комплексом льодовикових форм рельєфу (цирки, гострі гребні, шпильасті вершини тощо).

Водний туризм – вид спортивного туризму, сплав туристів водними акваторіями (річками, озерами, каналами) на різноманітних

засобах сплаву з подоланням перешкод водного рельєфу. Для занять водним туризмом використовуються спортивні судна каркасної, каркасно-надувної, надувної конструкції – байдарки, катамарани, рафти, каяки тощо. Класичним, на сьогоднішній день, підвидом водного туризму виступають походи на байдарках, однак вони поступово витісняються іншими засобами сплаву.

Велосипедний туризм (велотуризм) – вид спортивного туризму, який полягає в пересуванні туристів на велосипедах пересіченою місцевістю за певним маршрутом. Головним та єдиним засобом пересування велотуристів є велосипед, який дає можливість із досить значною швидкістю долати великі відстані, ознайомитися під час туристської подорожі з кількома географічними районами, відвідати цікаві об'єкти, розташовані один від одного на значній відстані.

Спелеологічний туризм (спелеотуризм) – вид спортивного туризму, який полягає у проходженні туристами підземних порожнин – печер. Це технічно складний вид спортивного туризму, складність якого полягає у проходженні непростих за рельєфом маршрутів в умовах повної відсутності природного світла, високої відносної вологості (до 100%) та невисокої температури повітря. Усе це вимагає від спелеотуристів ретельної підготовки до подолання печер, а також витривалості, вправності у використанні засобів життєзабезпечення під землею та засобів страхівки, навичок у подоланні специфічних природних перешкод. Основними об'єктами спелеотуризму є печери, які мають крім естетичної привабливості ще й спортивну складність проходження (категорійні печери).

Автомобільний та мотоциклетний туризм (автомототуризм) – вид спортивного туризму, який полягає у подоланні туристських маршрутів на автомобілях, мотоциклах та інших моторизованих засобах. Головна особливість автмототуризму – можливість добиратися до початку категорійної частини маршруту і повертатися назад своїм ходом. Це обумовлює рух дорогами загального користування і велику загальну протяжність маршруту. Складність автомобільних та мотоциклетних походів визначається в залежності від включення до їх маршрутів класифікованих ділянок, або ділянок, аналогічним їм за характером, кількістю перешкод, технічною складністю їх подолання. Нормативна протяжність походу складається із протяжності класифікованих ділянок, що включені до маршруту, та додаткової протяжності. До додаткової протяжності маршруту входять ділянки автомобільних доріг без перешкод або ділянки, складність яких характеризується більш низькою категорією ніж класифікована ділянка. Фактично це є під'їзди від місця проживання туристів до початку або від'їзди від кінця класифікованої ділянки.

Вітрильний туризм – вид спортивного туризму, який полягає у проходженні туристських маршрутів водними акваторіями на спеціальних розбірних вітрильних катамаранах. У вітрильному туризмі класифікуються маршрути, які здійснюються акваторіями водосховищ, озер, великих річок, у прибережній зоні морів і навіть океанів. Вітрильний туризм має як свої особливості, так і риси подібності у порівнянні з іншими видами туризму. Однією із особливостей є те, що подорожі здійснюються на, переважно саморобних за виготовленням та конструкцією, розбірних вітрильних судах, що висуває підвищені вимоги щодо теоретичної підготовки із відповідного виду суднобудування та забезпечення конструктивних заходів безпеки суден, а також щодо практичних навичок з управління суднами.

Комбінований туризм – вид спортивного туризму, який передбачає включення до туристського маршруту перешкод (факторів), що характерні для двох та більше видів туризму, що є основним критерієм віднесення такого маршруту до комбінованого туризму. Оцінка складності маршруту при цьому залежить від протяжності маршруту в цілому та наявності мінімальної кількості перешкод (факторів), характерних для двох та більше видів туризму, із врахуванням труднощі визначальних перешкод.

Інші види та підвиди спортивного туризму вважаються некласифікованими і поки що не отримали в Україні відповідної спортивно-туристської класифікації. Некласифікованими видами спортивного туризму слід вважати види туризму, які для подолання туристських маршрутів використовують нетрадиційні в спортивному туризмі засоби пересування – подолання маршрутів на тваринах, повітряних кулях, парaplанах, квадроциклах тощо. Однак з розвитком спортивного туризму та розвитком нових засобів пересування людини у природному середовищі можливе внесення інших видів туризму у спортивні класифікації.

Новими підвидами вже існуючих видів спортивного туризму виступають наступні.

Підвидами пішохідного туризму можна вважати хайкінг, тремпінг, трекінг, легкохідство, бекпекінг, піший каньйонінг, водний (річковий) хайкінг, пустельний туризм, болотний туризм, скандинавська ходьба (рис. 8).

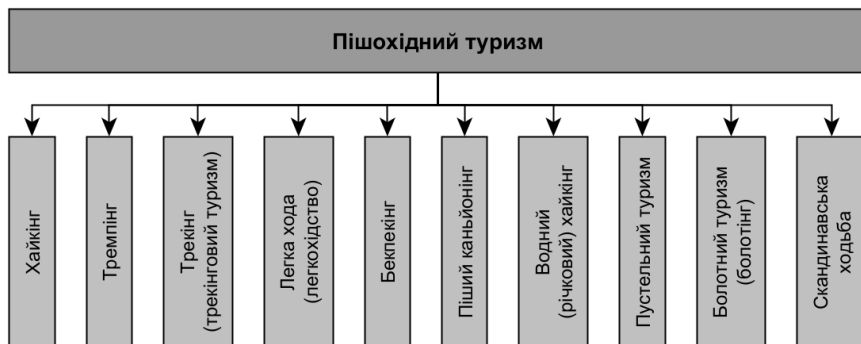

Рис. 8. Видова структура пішохідного туризму

Хайкінг є західним аналогом класичного спортивного пішохідного туризму, це повністю автономні багатоденні походи пішки, коли все необхідне для забезпечення життєдіяльності турист переносить із собою в рюкзаку. По суті, єдиною відмінністю від спортивного пішохідного туризму виступає та, що у хайкінгу відсутні регламентовані нормативи туристських походів, присвоєння відповідних розрядів та звань. Більшість учасників цього руху об'єднані в професійні клуби, яких у всьому світу тисячі.

Тремпінг – багатоденні піші походи із зупинками на ночівлю в будь-якому місці. Тремпінг зародився в Чехії, під впливом книг Дж. Лондона та інших письменників, що зображали світ таким, в якому людина живе за законами дикої природи. Люди, захоплені тремпінгом, стали створювати власні селища, перше з яких – «Табір ревучих» було засноване ще в 1918 р. Тремпінг справив великий вплив на збереження в Чехії (однієї з небагатьох країн Європи) права на свободу пересування всією територією країни, тут майже в будь-якому місці дозволено розбивати наметові табори в лісі. Крім Чехії тремпінг поширений ще в Новій Зеландії. Хоча з точки зору організації і проведення походів обидві ці моделі дуже схожі. Але між чеською та новозеландською моделями цього руху є суттєві відмінності. Новозеландський тремпінг допускає під час походів нічліг в гірських хатинах. Для занять тремпінгом в малонаселених районах країни побудована мережа спеціальних пішохідних стежок, яка має понад 950 хатин.

Трекінг (трекінговий туризм) – піший похід в гори чітко визначеними маршрутами (стежками) з ночівлями у спеціальних гірських хатинах або обладнаних таборах, наймасовіший підвид пішохідного туризму, особливо на Заході. Трекінг – простий в організації, економічно

доступний для широкої вікової категорії бажаючих, може бути зовсім нескладним у виконанні, при цьому надаючи надзвичайно позитивні враження від споглядання навколишніх краєвидів. Рух за маршрутом не залежить від умінь її учасників орієнтуватися в горах, проходження групи контролюють професійні гіді. Більшість трекінгових маршрутів в горах проходить на висотах до 3000 м. Сезонність не особливо впливає на цей підвид, а ось географія – чи не найширша.

Легка хода (легкохідство та ультралегкохідство) – напрям у пішохідному туризмі, характерною рисою якого є максимальне зниження ваги спорядження, без загрози безпеки. При цьому вага спорядження зменшується настільки, наскільки це безпечно можливо. Іноді також скорочується обсяг продуктів харчування. При тому, що чітких обмежень ваги не існує, вважається, що легкоходи і ультралегкоходи використовують спорядження близько 10 і 5 кг відповідно. Але цей поділ вельми умовний.

Бекпекінг – поняття, що з'явилося завдяки західноєвропейській культурі активного туризму. Це подорож із наметом без суворої прив'язки до маршруту і місць ночівлі – таке собі довільне мандрювання.

Каньйонінг – спортивне проходження обводнених або сухих каньйонів із використанням спеціального спорядження та техніки. Прокладати маршрут каньйонінгу можна за двома принципами: прохід обводненими каньйонами (в деяких випадках це не вимагає використання технічних засобів) та прохід сухими каньйонами – **піший каньйонінг** (найчастіше вимагає використання спеціального альпіністського спорядження). Єдиної світової класифікації в каньйонінгу немає – є окремі градації маршрутів в Європі та США. Відносно пішохідного туризму виділяють: **технічний каньйонінг** (проходження перешкод із застосуванням спеціального альпіністського спорядження) та **піший каньйонінг** (проходження перешкод без застосування спорядження).

Водний (річковий) хайкінг – піші прогулянки гірською місцевістю з подоланням водної стихії з рухом каньйоном чи річкою. Серед перешкод – болото, каміння, стрибки у воду. Туристи екіпіровані гідрокостюмами, рятувальними жилетами, захисними касками та рухаються переважно по воді. Водний хайкінг популярний в Албанії – каньйон р. Осумі.

Пустельний туризм та болотний туризм (болотінг) виділяються за ознакою географічного середовища, в якому ці підвиди пішохідного туризму можуть проводитися.

З 2019 року до складу видів спортивного туризму, якими опікується Федерація спортивного туризму України, увійшла **скандинавська ходьба** – активна ходьба твердим покриттям або пересіченою місцевістю з використанням для відштовхування від поверхні землі двох палок, схожих

за зовнішніми ознаками із лижними. Пересування здійснюється спеціальною технікою ходьби, аналогічною лижному змінному двухкроковому ходу. За багатьма технічними показниками це вид активної діяльності близький до пішохідного туризму, але відмінний за філософією.

Підвидами лижного туризму крім класичного лижного туризму можна вважати скі-тур (скітуринг), скіджорінг, лижеболотінг, фрірайд, гірськолижний туризм та сноубординг (рис. 9).

Скі-тур (скітуринг) – підвид лижного туризму, коли подорожі здійснюються на спеціальних лижах – скітурах. Скітури – це лижі, які разом з кріпленнями, черевиками забезпечують вільний рух п'ятою, щоб була можливість рухатися прогулянковим кроком, вони дають можливість рухатися вгору та з гори. Цей напрям лижного туризму стає все більш популярним, поступово витісняючи класичний лижний туризм.

Сکیدжорінг – буксирування туриста-лижника собакою. Це молодий вид активного спорту. Як різновид спортивного туризму отримав свій розвиток в Ісландії, Канаді, на Алясці.

Зимовим варіантом болотного туризму (болотінгу) є лижеболотінг з рухом на лижах замерзлими болотами.

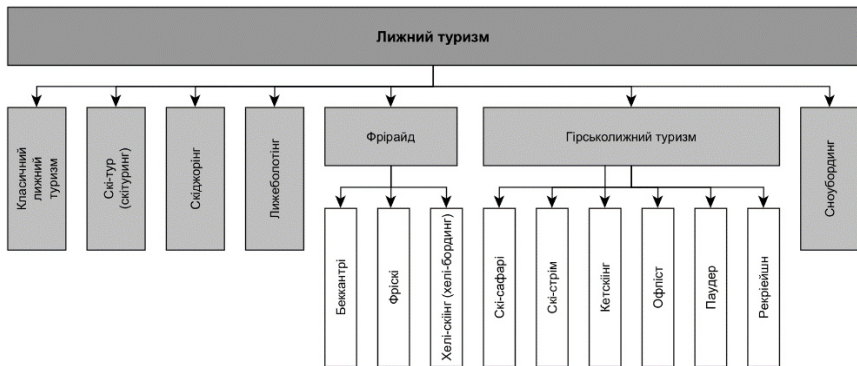

Рис. 9. Видова структура лижного туризму

Фрірайд – спуск на лижах або сноуборді з вершин поза підготовленими трасами та, як правило, поза межами обслуговування гірськолижної індустрії. Вважається, що саме при катанні незайманим снігом якнайповніше розкриваються всі можливості гірських лиж і сноуборду. Різновидами фрірайду є беккантрі, фріскі, хелі-скіінг (хелі-бордінг), визначення яких представлені в словнику-довіднику

«Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика»¹⁸⁰.

На стику лижного туризму та гірськолижного спорту розвивається **гірськолижний туризм**, в якому на відміну від спорту час спуску з гір природними сніговими схилами або спеціально підготовленими трасами на лижах, не фіксується. Найбільш придатними для гірськолижного туризму вважаються пологі схили протяжністю від декількох сотень м до кількох км з ухилом до 25°, покриті шаром снігу товщиною не менше 30 см. Для підйому до початкових (верхніх) точок спусків туристи-гірськолижники користуються буксирувальними підйомниками (витягами), підвісними канатними дорогами, сноукетами та ін. Гірськолижний туризм має значну кількість різновидів – *скі-сафарі, скі-стрім, кетскіінг, офпіст, паудер, рекрейшн*¹⁸¹.

Паралельно з гірськолижним туризмом розвивається **сноубординг** – спуск гірськими схилами, стоячи на спеціальній дошці – сноуборді.

Підвидами гірського туризму, наряду з класичним гірським туризмом, можна вважати альпійський скремблінг, гірський трекінг та снігоступінг (походи на снігоступах) (рис. 10).

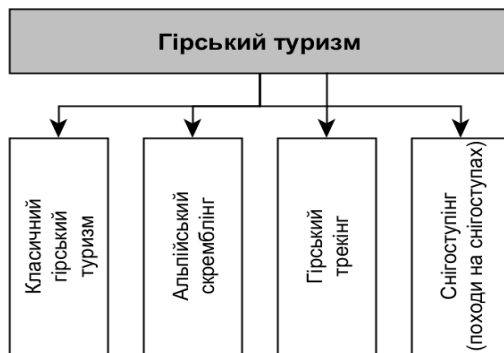

Рис. 10. Видова структура гірського туризму

Західним аналогом класичного спортивного гірського туризму (на рівні маршрутів низьких категорій складності) є **альпійський скремблінг**

¹⁸⁰ Колотуха О.В. (2023). Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). Geo-Hub: науково-освітній веб-портал. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/917>.

¹⁸¹ Колотуха О.В. (2023). Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). Geo-Hub: науково-освітній веб-портал. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/917>.

– походи в горах зі сходженням на вершину в якості кінцевої точки маршруту, яке досягається без застосування певних видів альпіністського спорядження (страхувальних систем, вірвовки). Маршрути альпійського скремблінгу включають в себе перевали, рух осипами, перетин водних потоків, долання заростей, рух засніженими схилами тощо.

Гірський трекінг – піші переходи визначеними маршрутами (гірськими стежками) на висотах вище 3000 м. Популярними є гірські трекінги в Гімалаях навколо найвищих вершин світу, в Кордильєрах, Альпах та інших високогірних районах світу.

Снігоступінг (походи на снігоступах) – зимовий підвид гірського туризму з використанням спеціальних пристосувань для руху глибоким снігом – снігоступів. Від лижного туризму відрізняється динамікою руху.

Підвидами водного туризму, крім класичних, на сьогоднішній день, походів на байдарках, виступають катамаранінг, рафтинг, каякінг, походи на інших плавзасобах (надувних човнах, плотах тощо), походи на моторизованих човнах (водометах, джетах, аквабайках), водний каньйонінг, вота-баг, екстремальний сплав, рівербаггінг, водоспадинг, SUP-туризм (рис. 11).

Катамаранінг – класичний сплав гірськими річками на катамаранах – судах з двома паралельно розташованими корпусами (надувними гондолами), з'єднаними жорстким каркасом. У водному туризмі застосовують переважно надувні катамарани. Екіпаж катамарану, зазвичай, складається з 2 або 4 чоловік.

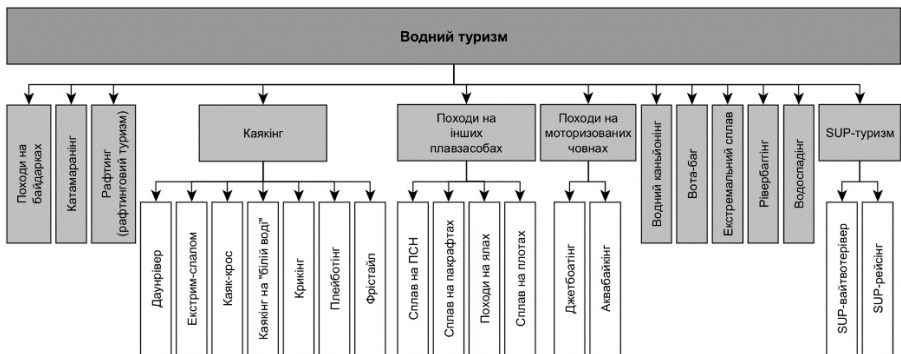

Рис. 11. Видова структура водного туризму

Рафтинг – класичний сплав річковими порогами на великих безкаркасних надувних судах – рафтах. Рафти надійні і стійкі на воді, володіють великою плавучістю, зручні для розміщення групи з 6-12 осіб.

Завдяки рафтам сплав бурхливими порожистими річками перестав бути привілеєм досвідчених туристів-водників, які долали їх на плотах, катамаранах або байдарках. Цей вид сплаву дуже популярний на Заході. Зараз це фактично складова нашого вітчизняного спортивного водного туризму з використанням надувних суден. Сучасний рафтинг поділяють на спортивний, туристський та похідний. *Спортивний рафтинг* найскладніший, включає в себе цілу систему тренувань і змагань. Для спортивного рафтингу підходять річки з перешкодами високих категорій труднощі. Правила проведення змагань регулюються міжнародними та національними федераціями з цього виду згідно формату Camel Whitewater raft¹⁸².

Туристський рафтинг – найпопулярніший, бо розрахований на сплави річками невисоких категорій складності. При цьому спеціальна підготовка учасників не потрібна. *Похідний рафтинг* – підвид туристського рафтингу з елементами професійного. Він передбачає сплав річками високих категорій складності і розрахований на багатоденні подорожі.

Каякінг – сплав гірською річкою на одно-двомісних човнах (каяках) із застосуванням складної техніки веслування. У сучасному каякінгу розвиваються такі основні підвиди – *даунрівер*, *екстрим-слалом*, *каяк-крос*, *каякінг на «білій воді»*, *крикінг*, *плейботінг*, *фрістайл*¹⁸³.

Походи на інших плавзасобах – походи на надувних човнах (в т.ч. на ПСНах (рос. *плот спасательный надувной*), дерев'яних плотах, плотах з автомобільних камер, пакрафтах (маленьких портативних надувних човнах), ялах та інших засобах сплаву, які, завдяки своїм якостям, є плавучими і мають надувні елементи.

Походи на моторизованих човнах – походи на човнах та інших засобах сплаву з мотором – це джети, аквабайки, водомети. *Джетбоатінг* – подорожі на високошвидкісних човнах з потужним мотором вузькими річками. Джет – це човен з 10-12 туристами на борту, який може йти як за течією, так і проти течії, крутиться на місці, виписує різноманітні піруети на великій швидкості. *Аквабайкінг* – подорожі на водних мотоциклах (аквабайках).

Водний каньйонінг – спортивне проходження обводнених каньйонів із використанням засобів сплаву та спеціального спорядження (рятувальних жилетів тощо) та спеціальної техніки проходження.

¹⁸² International Rafting Federation (IRF) – internationalrafting.com – сайт Міжнародної федерації рафтингу

¹⁸³ Колотуха О.В. (2023). Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). Geo-Hub: науково-освітній веб-портал. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/917>

Вота-баг – сплав гірською річкою на спеціальній дошці, лежачи на якій спортсмен в рятувальному жилеті і касці долає пороги та швидко течею.

Екстремальний сплав – проходження надскладних перешкод, як правило, в межах досяжності транспортної мережі. Сплав, зазвичай, проводиться на порожніх судах (як правило, – каяках або рафтах) і при наявності берегової групи підтримки, що забезпечує страховку.

Рівербаггінг – сплав гірською річкою у невеликій відкритій капсулі-плоту, якою керують за допомогою коротких весел та рук.

Водоспадінг – подолання водоспадів на каяках та катамаранах.

SUP-туризм (англ. *SUP* – початкові літери слів *Stand Up Paddleboarding* – гребля стоячи з веслом) – туристські подорожі на SUP-бордах, неспішні прогулянки гладкою водою, дослідження місцевості з води, а також веслування на великі відстані в помірному темпі. Включає, крім класичного прогулянкового варіанту, *SUP-вайтвотерівер* (сплав бурхливою річкою, подолання порогів стоячи на SUP-борді) та *SUP-рейсінг* (перегони на швидкість).

Підвидами велосипедного туризму, крім класичного варіанту (який включає зимовий підвид - *сноубайкінг*), можна вважати маунтінбайкінг, бревет та трейлрайдинг (рис. 12).

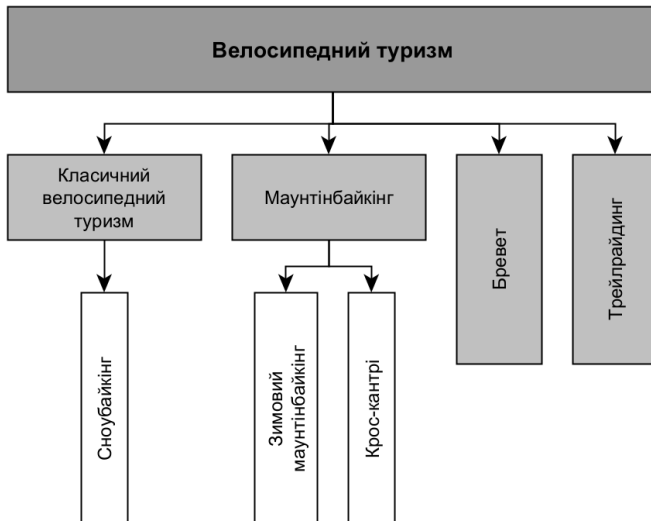

Рис. 12. Видова структура велосипедного туризму

Маунтінбайкінг – подорожі на спеціальному гірському велосипеді (маунтінбайку). Маунтінбайк створений для того, щоб можна було легко долати позашляхові маршрути різного рівня складності. Туристськими різновидами маунтінбайкінгу є: *зимовий маунтінбайкінг* (подорожі взимку) та *крос-кантрі* (проїзд пересіченою місцевістю).

Бревет – тривалі велосипедні подорожі, що здійснюються за особливими правилами. Стандартними дистанціями бревету є 200, 300, 400, 600, 1000 і 1200 км. Бувають і нестандартні довжини бревету. Учасників бревету називають рандоннерами. Формально бревет не є спортивним змаганням на результат, головне – це подолання маршруту. Вважається, що основну перемогу учасник отримує над собою.

Трейлрайдинг – подорожі на велосипеді пересіченою місцевістю різної складності на максимально можливих швидкостях.

Підвидами автомобільного туризму, крім класичного варіанту, можна вважати джипінг, караванінг (ервінг), гандикап, лендглайдинг та ралі-рейд (рис. 13).

Джипінг – подорожі на спеціальних автомобілях (джипах), які, на відміну від звичайних, мають підвищену прохідність і можуть рухатись без доріг, долати водні перешкоди, підніматися на крутосхили. Джипінг починається там, де закінчуються дороги, – *off road* (з англ. – поза шляхом). Це можуть бути *джип-тури* зі спогляданням красивих краєвидів, *трофі-рейди*, що включають організацію переправ через річки та витягування машин із багна, *джип-фрістайл* – проходження сильно пересіченої місцевості з великим перепадом висот й зі складними природними або штучними перешкодами в режимі вільного катання.

Караванінг (ервінг) – подорож на автомобілі, коли останній виконує роль «будинку» (тягача будинку). Це не лише спеціалізовані автобудинки, але й самохідні кемпінгові автомобілі, які ще називають кампобусами (приєднані до автомобіля причепа різноманітних конструкцій).

Гандикап – автоперегони пересіченою місцевістю.

Лендглайдинг – пересування туристів на надлегких гоночних машинах – глайдерах.

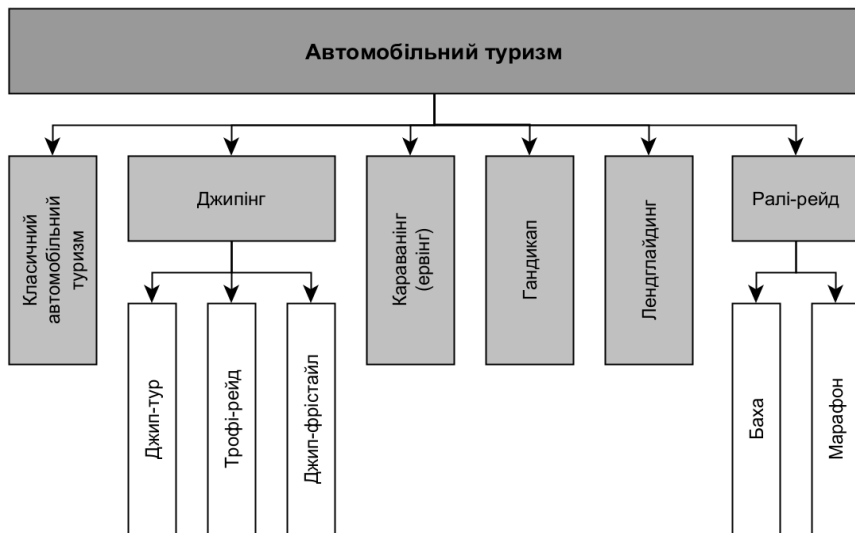

Рис. 13. Видова структура автомобільного туризму

Ралі-рейд – вид моторних перегонів на довгі дистанції чи похідів пересіченою місцевістю, що проходить протягом декількох днів. Учасники зазвичай долають за день 400-900 км. Часова протяжність становить від 3-х до 30 днів. Найбільшим глядацьким інтересом володіє ралі Париж-Дакар. В свою чергу, ралі-рейди поділяються на *баха* (моторні перегони чи походи пересіченою місцевістю на дистанції протяжністю до 1200 км і не більше 5 днів) та *марафони* (моторні перегони чи походи на довгі дистанції пересіченою місцевістю протяжністю від 6500 км і до 30 днів).

Підвидами мотоциклетного туризму, крім класичного мототуризму (зимовий варіант – *сноубайкінг*), виступають ендурінг, мотосафарі, в т.ч. так звані «сафарі» на інших мотозасобах (квадроциклах, снігоходах, пневматиках, скутерах тощо), скрембл, фрірайдинг та ралі-рейд (рис. 14).

Ендурінг – подорожі на спеціальних мотоциклах (ендура), які, на відміну від звичайних, мають підвищену прохідність. Різновидом ендурінгу є *екстремальний ендура (екстрим-ендура)* – окремий напрямок ендурінгу, описати який можна як «людина і машина, що підкорюють найважчі ландшафти планети».

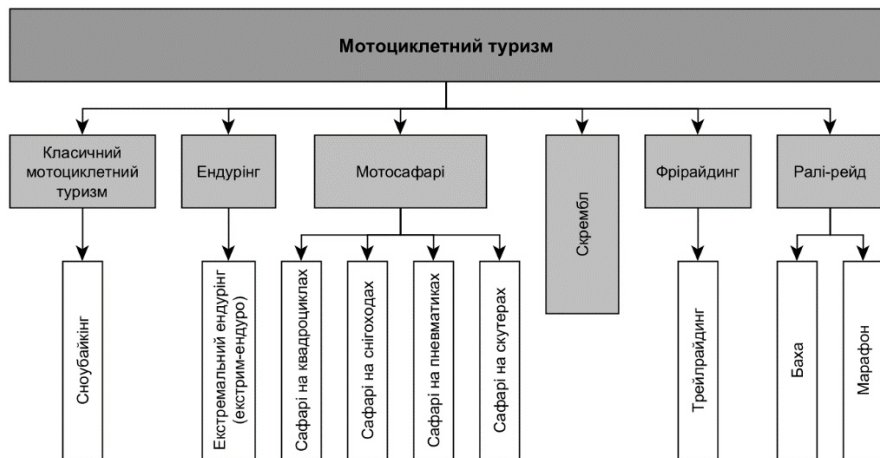

Рис. 14. Видова структура мотоциклетного туризму

Мотосафарі – подорожі-сафарі на спеціальних мотозасобах – квадроциклах, пневматиках, снігоходах, скутерах тощо. *Сафарі на квадроциклах* – подорожі на спеціальних транспортних засобах – чотириколісних мотовсюдиходах, зимовим варіантом таких подорожей є *сафарі на снігоходах* – подорожі на механічних транспортних засобах, призначених для руху сніговою поверхнею. *Сафарі на пневматиках* – це подорожі на спеціальних пневматичних транспортних засобах. Відповідно скутери задіюються в *сафарі на скутерах*.

Скрембл – мотогонки сильно пересіченою місцевістю.

Фрірайдинг – вільне катання на відкритій гористій місцевості, де немає трас, є лише пагорби, гори і поля. Підвидом фрірайдингу виступає *трейлрайдинг* – подорожі на мотоциклі пересіченою місцевістю різної складності і консистенції на максимально можливих швидкостях.

Ралі-рейд – вид мотоперегонів аналогічний автомобільним, який, як і автотуризм, має підвиди – *баха* та *марафон*.

Підвидами спелеологічного туризму, крім його класичного варіанту – спортивного проходження печер, можна вважати кейвінг, кейвдайвінг (спелеодайвінг), підземний сплав та спелестологію (рис. 15).

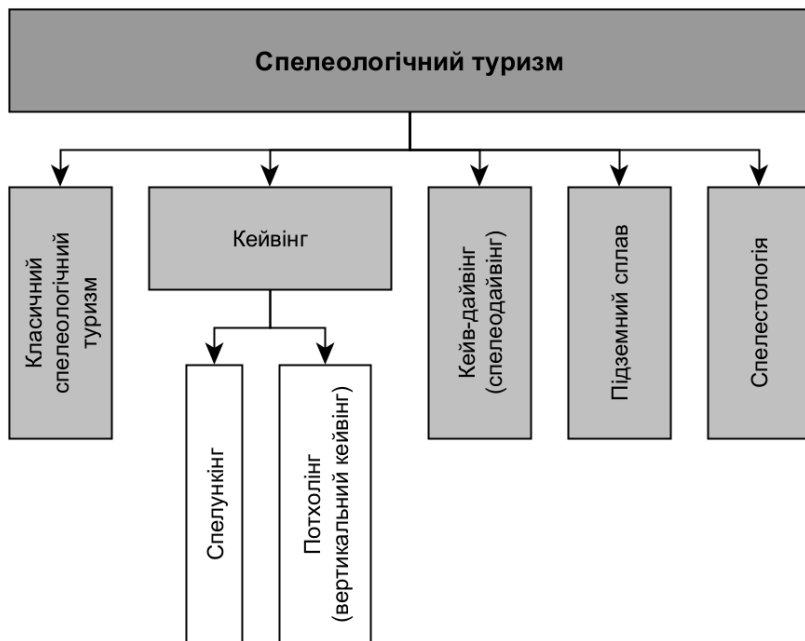

Рис. 15. Видова структура спелеологічного туризму

Кейвінг – так на Заході називається спортивне дослідження печер. Різновидами кейвінгу є спелункінг та потхолінг. *Спелункінгом* займаються туристи-початківці. *Потхолінг* (інша назва – *вертикальний кейвінг*) – різновид кейвінгу, специфікою якого є проходження лише вертикальних печер, що вимагає крім фізичної, спеціальної технічної та теоретичної підготовки.

Кейв-дайвінг або **спелеодайвінг** – занурення з аквалангом під воду в печерах, проходження сифонів – тих частин печер, які заповнені водою. Надзвичайно складний та небезпечний підвид спелеотуризму.

Підземний сплав – підвид спелеотуризму та каякінгу, проходження підземною річкою певного маршруту, форсуючи природні перешкоди у вигляді порогів, водоспадів, валів, діжок тощо на каяках.

Антропогенним підвидом спелеологічного туризму вважають **спелестологію** – суміш туризму та науки, що досліджує порожнини антропогенного походження – покинуті каменоломні, шахти, підземні міські структури (водоводи), підземні ходи, підземні храми, монастирі тощо. Технічна складність, будова, глибина та протяжність цих порожнин

дає підстави розглядати їх не лише як цікаві техногенні утворення, а й як потенційні об'єкти спортивного спелеологічного туризму.

Підвидами вітрильного туризму, крім класичного, виступають яхтинг, морський каякінг, SUP-даунвінд та зимовий варіант вітрильного туризму – походи на буерах (рис. 16).

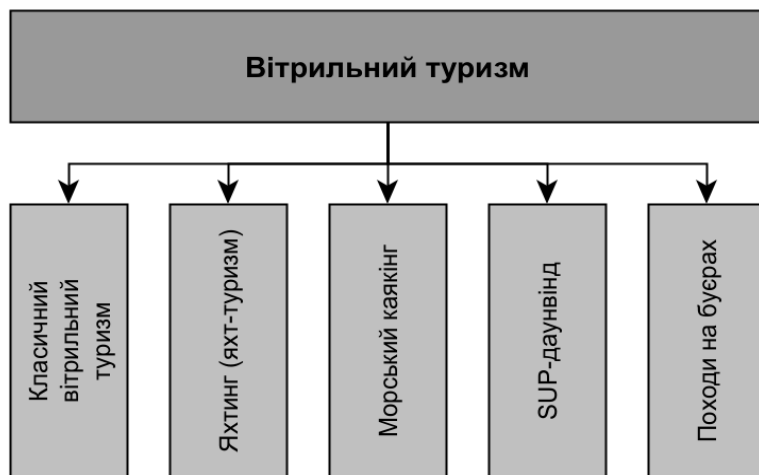

Рис. 16. Видова структура вітрильного туризму

Яхтинг (яхт-туризм) – водні подорожі, плавання під вітрилом у морі чи внутрішніми акваторіями на невеликому комфортабельному судні – яхті. При цьому яхта служить і засобом подорожування, й засобом розміщення.

Морський каякінг – підвид вітрильного туризму, який у якості засобу подорожування використовує різновид каяку чи байдарки часто з вітрилом, пристосованих для подорожей відкритими водними просторами (океанами, морями, озерами, водосховищами, рівнинними річками). Морські каяки створені як для протяжних подорожей у важкодоступних, малонаселених районах, так і для короточасних походів озерами і прибережною зоною морів й океанів. Від сплавних аналогів морські каяки відрізняються, в першу чергу, параметрами – вони набагато довші, а також підвищеною швидкістю, меншою маневреністю, кращою стійкістю і більшою місткістю. Цей різновид активного туризму стає все більш популярним на Заході.

SUP-даунвінд – переходи на SUP-бордах за напрямом вітру на відкритій воді. Суть цієї дисципліни в тому, що райдер сплавляється

відкритою водою при сильному вітрові, використовуючи хвилі. Перехід відбувається по прямій лінії на відносно великій відстані.

Походи на буєрах – туристські вітрильні походи взимку на буєрах – суднах спеціальної легкої конструкції (кабіна, платформа) на ковзанах з вітрилом для руху льодовою поверхнею або колесах.

Підвидами комбінованого туризму, крім комбінації 2-3 класичних видів туризму в одній подорожі, можна вважати Х-гонки (екстремальні гонки або мультигонки) та, так звані, пригодницькі гонки (рис. 17).

Х-гонки (екстремальні гонки, мультигонки) – подолання пересіченої місцевості різними способами (пішки, на велосипеді, на човні тощо). Спортсмени повинні бути добре підготовлені фізично та технічно, бути справжніми універсалами – уміти долати скелі, скакати на коні, сплавлятися на каяці, долати гірські маршрути на маунтінбайку, спускатися по вірьовці під водоспадом, добре орієнтуватися на місцевості тощо. Як правило, це командне проходження дистанції у 300-400 км із демонстрацією своїх навичок у подоланні перешкод за кращий час. **Пригодницькі гонки** на відміну від екстремальних проводяться не на час, а у довільному режимі.

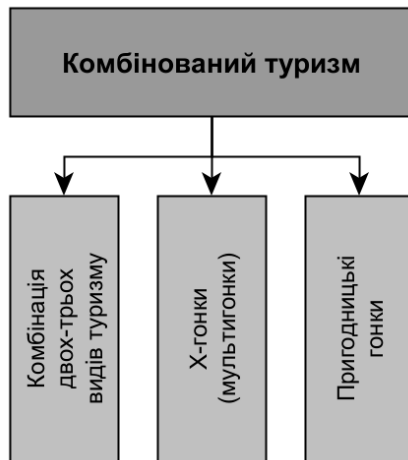

Рис. 17. Видова структура комбінованого туризму

Ряд дослідників туризму відносять до активного (спортивного та екстремального) туризму деякі локальні види активної рекреації, екстремальні розваги, пов'язані з певним ризиком для життя. За

підрахунками автора таких екстремальних видів активної рекреації більше 50-ти. Їх умовно можна розділити на 4 групи: наземні, повітряні, водні та снігові (зимові) (табл. 2). Однак ці види активної рекреації та екстремального спорту жодним чином не підпадають під поняття туризму, носять локальний характер, натомість активний туризм з його складовими, як вище визначено, має глибоку маршрутну основу¹⁸⁴.

Таблиця 2

Види локальної екстремальної рекреації

Наземні	Повітряні	Водні	Снігові (зимові)
Тюбінг	бейсджампінг	бігвейв-райдинг	аеробординг
Зорбінг	вингс'ютинг	вейкбординг	натурбан
кайттрекінг	глайдинг	вейксерфінг	скелетон
лендкайтинг (лендбординг)		гідрофойл	кайтскіінг (кайтсноубординг)
лендглайдинг	граунд лонч	джетбординг	Сноутюбінг
лонгбординг	джет-пакінг	кайтсерфінг	Сноублейд
рокбординг	кайтинг	кайтселінг	Сноубординг
сендбординг	кайтбординг	падлбординг	Сноукаякінг
скулбординг	параглейдинг	пауер-скіінг	Сноумобілінг
фрібординг	парасейлінг	сейлбординг	Сноурафтинг
маунтинбординг	скайдайвінг	Серфінг	Сноускейтинг
джиббінг	спідглайдинг	флоурайдинг	Спідрайдинг
	спідфлаінг		
	флайбординг		
	хенд-глайдинг		

Визначення всіх цих видів локальної екстремальної рекреації представлені в електронному Словнику-довіднику за посиланням¹⁸⁵.

Ресурсний потенціал спортивного туризму в Україні

Базисом розвитку спортивного туризму в Україні виступають виділені автором у окрему категорію туристських ресурсів – спортивні рекреаційно-туристські ресурси¹⁸⁶. Максимальні категорії складності (к.с.) туристсько-спортивних маршрутів України та її основних туристських районів представлені у табл. 3.

¹⁸⁴ Колотуха О., Колотуха І. (2021). Географія спортивного туризму та активної рекреації України : Монографія. Харків: Мачулін.

¹⁸⁵ Колотуха О.В. (2023). Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). Geo-Hub: науково-освітній веб-портал. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/917>

¹⁸⁶ Колотуха О.В. (2006). Спортивні рекреаційно-туристські ресурси України. К.: Федерація спортивного туризму України.

Таблиця 3

Максимальні категорії складності туристсько-спортивних маршрутів України та її основних туристських районів¹⁸⁷

Райони	Види туризму							
	пішохідний	лижний	гірський	водний	велосипедний	Спелео	автомобільний	вітрильний
Україна в цілому в т.ч.:	IV ¹	V ¹	III ¹	IV+	V	V ³	V*	V
Карпати	IV ¹	V ¹	III ¹	IV+	V	II	V*	-
Крим	III	III ²	II	I	V	V ³	II	V
інші райони	II	II ¹	-	III	II	III	II	II

¹ - за оцінками автора ² - за оцінками ЦММК ³ - за оцінками ФСТ Криму

* - для авто - III к.с., мото - V к.с.

+ - підвищена категорія складності

Розглянемо спортивні рекреаційно-туристські ресурси України у контексті кожного з видів спортивного туризму.

Такі параметри **пішохідного** туристського маршруту як протяжність і тривалість відіграють в основному роль орієнтовних меж. Тому категорію складності пішохідних туристських маршрутів визначають, в першу чергу, перешкоди, які долаються на цих маршрутах – локальні та протяжні.

Локальні перешкоди – це перешкоди, що вимагають при проходженні відповідного рівня технічної майстерності і, як правило, використання спеціального спорядження. Кожній категорії складності маршруту відповідає певний набір локальних перешкод за видом, кількістю та категорією трудності перешкод (к. тр.).

Для території України, в першу чергу для її гірських районів, характерні такі види локальних перешкод – перепади, перевали, вершини, траверси, каньйони.

Найскладніші **перепади** через бурхливі річки, які відповідають маршрутам III к.с., мають ІБ к.тр. і можуть бути лише на карпатських річках у їх верхній течії – Пруті, Чорному та Білому Черемоші, Тисі, Дністрі та їх притоках. Це – перепади через річки шириною більше 20 м при швидкості течії вище середньої (до 2 м/с) при глибині більше 0,8 м. При подоланні необхідне маневрування групи відносно основного

¹⁸⁷ Перелік класифікованих туристських спортивних маршрутів України (2002). Спортивний туризм. К.: Федерація спортивного туризму України. № 2. С. 10-38

напряму при броді. При цьому необхідна робота всієї групи, частина групи страхує. Однак можна говорити про деяку «штучність» цих перешкод, адже практично в будь-якому куточку Карпат можна спланувати маршрут таким чином, щоб долати водні перешкоди мостами або кладками. Інша річ, коли при погіршенні метеорологічних умов (сильні зливи, зatoryжні дощі тощо) може скластися ситуація, при якій складність водних перешкод може суттєво зрости. Тому, туристські групи, що планують маршрути Карпатами, повинні бути готові до подолання середніх і навіть складних за трудністю водних перешкод.

Максимальна трудність *перевалів* на теренах України – 2А – є лише у гірському Криму. Оцінка трудності перевалів здійснена в огляді перешкод гірського туризму.

Вершини у якості локальних перешкод традиційно включаються до пішохідних маршрутів у гірських районах – гірському Криму та Українських Карпатах. В Криму 1Б к.тр. за чинною альпіністською класифікацією оцінено 3 вершини – г. Біла (Тай-Коба) (1253 м), г. Тирке (1283 м) та г. Парагельмен (857 м). 1А к.тр. оцінено г. Ліваз-Кая (867 м). У Карпатах 1Б к.тр. оцінено г. Петрос (2020 м) та г. Говерлу (2061 м). За розрахунками автора, 1Б к.тр. мають вершини Мармароського масиву – г. Піп Іван Мармароський (1937 м) та г. Петріс (1780 м). 1А к.тр. оцінено цілий ряд карпатських вершин – г. Стримба (1719 м), г. Попада (1740 м), г. Братківська (1778 м), г. Довбушанка (1754 м), г. Піп Іван Чорногірський (2020 м), г. Гутин Темнатик (2035 м), г. Догяска (1761 м) та г. Сивуля (1818 м). Виконкомом Федерації альпінізму України затверджені зимові сходження в Українських Карпатах, трудністю 1Б-2А.

Траверси гребнів є традиційною локальною перешкодою для пішохідних маршрутів у гірських районах. Максимальна категорія трудності траверсів для маршрутів на території України – 1А. Цій категорії відповідають трав'янисті, осипані схили, ділянки легких скель, де потрібна індивідуальна страховка, схил вздовж гребня 20-25°, довжина – не менше 2 км. Таким вимогам відповідають більшість хребтів Українських Карпат – Чорногора, Свидовець, Мармароський, Красна, Боржава, Полонина Руна, Горгани тощо. Є ділянки траверсів і в гірському Криму – особливо в Східному Криму.

Каньйони та каньйоноподібні ділянки як локальні перешкоди характерні, в першу чергу, для гірського Криму. Це – Великий каньйон Криму, Чорноріченський каньйон, каньйон р. Донга та ін. Категорія трудності вказаних перешкод – не нижче 1Б (рух уздовж каньйону не менше 200 м при застосуванні страховки не менше ніж на 25% довжини ділянки). За оцінками автора Чорноріченський каньйон Криму в залежності від рівня води можна класифікувати 2А-2Б к.тр.

Протяжні перешкоди – це умовно виділені види перешкод, які, в першу чергу, характеризуються своєю протяжністю та витратами фізичних сил необхідних на їх подолання. В Україні на пішохідних маршрутах розрізняють такі основні види протяжних перешкод: рослинний покрив (від легкопрохідного лісу до стелюху), болота, осипи-морени, піски, снігові ділянки, водні ділянки (сплав).

Рослинний покрив як протяжна перешкода характерний для багатьох регіонів України. Складнопрохідні ділянки лісів, що характеризуються 2А к.тр. (багато ділянок завалів, буреломів, глибокі мохи тощо при протяжності від 10 км), зустрічаються в Українських Карпатах, на Поліссі, в гірському Криму. Ділянки кедрового стелюху (жерепу) на карпатських хребтах оцінюються найвищою 2Б к.тр.

Болота як протяжна перешкода характерні для Полісся, де вони можуть мати 1А к.тр. – купини оточені водою, при подоланні потрібна індивідуальна страхівка при довжині від 10 км. У Карпатах зрідка зустрічаються високогірні болота, наприклад, болото Заросляк біля підніжжя г. Брецул, болото Висяче на Полонинському хребті. Верхові болота є у верхів'ях р. Дністра (Великі Дністровські болота), на річкових терасах р. Лімниці (Івано-Франківська обл.).

Осипи та морени як протяжні перешкоди характерні тільки для гірських районів України. В Карпатах їх утворення пов'язано з гравітаційними процесами та діяльністю льодовиків плейстоценового зледеніння. Результатами цих процесів є кам'яні осипи, кам'яні розсипища, курумники на схилах карпатських масивів – Чорногори, Свидовця, Горган тощо та донні і бічні морени колишніх льодовиків. На Чорногорі зустрічаються бічні моренні пасма довжиною 1-2 км довжиною до 60 м, які складаються з великих (до 2 м) брил пісковиків.

Для гірського Криму характерні осипи та курумники переважно гравітаційного походження. У більшості своїй вони зустрічаються на південному макросхилі Головної гряди. Особливо показовим є кулуар Хаосу на г. Півд. Демерджі, утворений в результаті землетрусу та заповнений кількадеметровими брилами, класифікований як перевал 1Б к.тр. Максимальні оцінки труднощі осипів та морен в Карпатах та в Криму, за нашими оцінками, – 2А (середні, кругі – «живе» каміння розміром до 1 м, крутість схилу 30-35°).

Піски як протяжна перешкода лише фрагментарно представлені на території України. Зоною суцільного їх розповсюдження можна вважати лише Олешківські піски в Херсонській області, де подолання їх можна оцінити 1А к.тр. (суцільні ділянки рівнинних пісків довжиною від 10 км). В інших регіонах України (наприклад – в Придніпров'ї) їх можна оцінити як некатегорійні.

Подолання *снігових ділянок* у пішохідних походах можливе лише під час здійснення таких походів у період міжсезоння, коли у Карпатах або в гірському Криму ще може зберігатися сніговий покрив глибиною від 0,5 м і більше (набряклий або нещільний сніговий покрив протяжністю від 2 км), подолання якого може оцінюватися 1А к.тр. Ділянки неглибокого снігового покриття можуть зберігатися в Карпатах до початку липня.

Основні райони для пішохідних туристсько-спортивних походів у нашій країні – Карпати та гірський Крим – за спортивно-туристською класифікацією належать до лісових районів середньогір'я разом із Західним Кавказом та Західним Тянь-Шанем. Ці райони розташовані у сприятливих кліматичних зонах, вони добре освоєні туристами, на них є прекрасний картографічний матеріал, в більшості пунктів початку маршрутів розташовані гірські пошуково-рятувальні підрозділи. Різноманітність природних перешкод Карпат і гірського Криму дає можливість засвоїти майже весь арсенал техніки пішохідного туризму.

Інші райони України мають переважно рівнинний рельєф і тому в більшості своїй не мають необхідного набору локальних та протяжних перешкод для здійснення походів вище I к.с. (крім північних районів Українського Полісся, де завдяки протяжним перешкодам, за оцінками автора, можна здійснити маршрути II к.с.). Для проходження складних пішохідних маршрутів IV-IV к.с. туристські групи з України повинні виїжджати за її межі.

Основним районом України, в якому можна здійснювати *лижні* туристсько-спортивні походи, є Українські Карпати. Гірський Крим може мати складність до III к.с., але при умові сталого снігового покриття. В північних областях України (Українське Полісся), де взимку є стійкий сніговий покрив, також можливе проведення лижних походів II к.с. Усі інші райони країни для здійснення лижних походів оцінюються не вище I к.с.

Для лижного туризму, крім орографічної характеристики **Українських Карпат**, важливою є характеристика погодних умов в зимовий період. Початок та кінець зими у різних районах Карпат припадає на різний час в залежності від географічного положення району та висоти. В цілому зима не холодна, часті відлиги та потепління з дощами. У січні середня температура коливається від -3° до -8°, в горах буває до -35°. Сніговий покрив нестійкий, зберігається з середини грудня до середини березня. Глибина снігу на високогір'ї місцями досягає 3 м. На високих безлісних хребтах взимку зустрічається дуже твердий наст та надуви. Схили окремих гір та хребтів лавинонебезпечні.

Найбільш цікаві траси лижних маршрутів в Карпатах прокладені гірськими хребтами. Обираючи такі високогірні маршрути необхідно враховувати, що на початку маршруту часто зустрічається стрімкий підйом через ліс на хребет, а потім починається рух частково або повністю відкритими полонинами.

Важливим фактором, який обов'язково треба враховувати при плануванні маршрутів лижних туристських походів в Карпатах, є фактор лавинної небезпеки. Українські Карпати в цьому відношенні є одним з найнебезпечніших гірських районів світу. У Карпатах лавинна активність проявляється щорічно. Інтенсивність лавинопроявів пов'язана з великою мінливістю погодних умов у холодну пору року та інтенсивністю снігонакопичення (до 100 см на висотах 500-1400 м над рівнем моря і до 300 см на більших висотах). Найбільш лавинонебезпечними хребтами є Чорногора, Свидовець, Полонинський та Горгани, які мають асиметрію схилів (північно-східні схили круті, південно-західні пологі) і на яких на північно-східному макросхилі лавинонебезпечний період триває довше.

На сьогодні, максимальні туристсько-спортивні можливості з лижного туризму туристських районів України офіційно обмежуються IV к.с. для Карпат, II к.с. для гірського Криму та I к.с. для інших районів України (табл. 4.1). Автор вважає, що ці можливості вищі.

Гірський туризм в Україні має обмежені туристсько-спортивні можливості. Гірські системи України – *Карпати* та *Кримські гори* – хоча і належать до альпійської складчастості за часом горотворення, але відносяться до середньовисотних гір і мають абсолютні висоти нижче снігової лінії, тому не можуть вважатися класичними районами для проведення гірських походів. Проведення таких походів тут можливе лише взимку та на початку весни, коли складаються сезонні природні умови, що відповідають вимогам до районів проведення гірських походів. У цей період в горах Карпат та Криму певні ділянки за своїми туристсько-спортивними характеристиками можуть за складністю подолання відповідати перевалам, траверсам і вершинам 1А, 1Б, 2А к.тр., що і дає можливість проводити тут гірські туристські походи I-II к.с.

Найкращий час для проведення гірських походів у Карпатах – березень-перша половина квітня, а у Криму – грудень-початок лютого. Однак слід враховувати, що проведення гірських походів в цей період, особливо для дитячо-юнацьких туристсько-спортивних груп, робить такі походи навіть більш складними і небезпечними, ніж аналогічні за категорією складності у традиційних районах розвитку гірського туризму (Кавказ, Альпи, Памір, Тянь-Шань тощо). В перше чергу, це стосується погодних умов (низькі температури протягом усієї доби, часті сильні поривчасті вітри, тумани, заметілі і, одночасно, часті відлиги),

характеру снігового покриву (зимовий сніг у Карпатах і Криму дуже відрізняється від літнього снігу на значних висотах на Кавказі чи Памірі), лавинної небезпеки та сильно розчленованого рельєфу на невеликих ділянках маршруту, особливо у Карпатах.

Водний туризм в Україні має певну ресурсну базу. Однак, кількість річок, якими можна сплавлятися, обмежена. Оцінка річки залежить від типу судна, на якому здійснює сплав туристська група, від рівня та витрат води під час туристського походу, від щільності та характеру перешкод. Одна і та ж річка в залежності від цього може мати різну категорію складності. Причому слід враховувати, що підвищення та зниження проти середнього режиму води ускладнює проходження одних перешкод та спрощує проходження інших.

Україна має досить густу річкову систему та значну кількість річок, придатних для проведення водних туристських походів як на розбірних, так і на надувних човнах різних класів. Усього річок із довжиною понад 100 км в Україні 123, з них – великих рік (довжина понад 500 км) лише 14.

Максимальна категорія складності річок України – IV ускладнена (табл. 3). Цю категорію складності має р. Прут від сел. Ворохти до м. Чернівців для надувних суден (катамарани, рафти). Частина річок України мають водні туристські маршрути III к.с. для надувних човнів і байдарок (р. Черемош та середня течія р. Південний Буг) та II к.с. (р. Південний Буг, р. Рось, р. Случ, р. Смотрич, р. Тиса, р. Збруч та ін.).

Річки Карпат можна долати на каяках, байдарках, катамаранах, надувних плотах (рафтах). В залежності від сезону та виду суден маршрути річками Карпат класифікуються до IV к.с. з елементами V. З огляду на характер перешкод, їхня категорійність видається дещо заниженою, але це питання потребує подальшого вивчення і обґрунтування. Річки Карпат можуть бути прекрасним полігоном для міжсезонної підготовки до походів найвищих категорій складності в інших регіонах світу.

Велосипедний туризм має достатні туристсько-спортивні можливості для здійснення в Україні. В основу класифікації велотуристських маршрутів закладені більші у порівнянні з іншими видами туризму відстані та фактор бездоріжжя при переході від нескладних походів до складних. За основу визначення категорії складності велотуристських походів, як і в інших видах туризму, взято три показники – протяжність, тривалість та складність.

Територією України можна здійснювати велосипедні туристські походи до V к.с. включно в Карпатах і в Криму (за версією ФСТУ) та до II к.с. в інших районах України (табл. 3). Основна частина маршрутів

велопоходів високих категорій складності здійснюється в гірських районах Карпат та Криму, що вимагає від велотуристів значної фізичної підготовки, хороших навичок з орієнтування на місцевості та подолання природних перешкод. Для маршрутів походів III, IV та V к.с. в Карпатах та Кримських горах характерні важкопрохідні ділянки ґрунтових польових та лісових доріг, круті гірські стежки, перевали, затяжні підйоми та спуски, броди та інші природні перешкоди, а також незручне для велосипеда покриття доріг (бруківка, крупний щебінь тощо). Одночасно ці райони мають густу сітку автомобільних доріг та населених пунктів.

Рівнинні райони України за рахунок протяжних перешкод мають складність маршрутів до II к.с. При проходженні походів у зимовий час (коли дороги покриті снігом) категорію складності маршруту слід підвищувати на одиницю.

Класифіковані ділянки маршрутів *автомототуристських* походів, які наведені у Переліку, охоплюють переважно гірські масиви **Карпат**, де є розгалужена сітка доріг, а також достатня кількість різноманітних перешкод, що дозволяє проводити походи від I до V к.с.. Для автотуристських походів на території України представлені лише маршрути I-III к.с. (до III к.с. в Карпатах та до II к.с. в Криму). Маршрути IV-V к.с. розроблені тільки для мототуристів і тільки в Карпатах. Вони, у деяких випадках, відходять від автомобільних доріг і пролягають пішохідними стежками та полонинами. Під час дощів карпатські маршрути стають важкопрохідними. Для подолання окремих ділянок з крутими глинистими спусками та підйомами необхідні значні зусилля та спеціальна страхівка.

Автомототуристські можливості **Криму** обмежені маршрутами I та II к.с., як для автомобілів, так і для мотоциклів. Хоча для мотопоходів, як і в Карпатах, можливе використання гірських стежок та рух яйлами з підвищенням категорійності таких маршрутів. Але тут гостро постануть питання охорони природи. При подорожах у Криму слід також враховувати обмеженість можливостей щодо організації стоянок та ночівель.

Україна має значні спортивні *спелеологічні* рекреаційно-туристські ресурси. Для розвитку спелеотуризму Україна має достатню ресурсну базу. На сьогодні відомо більше як 1100 печер різного типу – від невеликих до гігантських за розмірами. Пошук і дослідження печер триває і нині. Найбільш цікаві зі спортивної точки зору печери мають класифіковані туристські спортивні маршрути і увійшли до Переліку

класифікованих печер України¹⁸⁸. У цьому переліку категорії трудності печер наведені за найбільш складним маршрутом для відповідної печери. Всього в Україні, на сьогоднішній день, класифіковано 157 печер від 1 до 4Б к.тр., що дає можливість здійснювати спелеологічні походи від I до IV к.с. включно. Федерацією спортивного туризму Криму один маршрут на Довгоруківській яйлі класифікований V к.с.

Територія України володіє сприятливими умовами для розвитку **вітрильного туризму** на розбірних туристських суднах. Маршрути таких походів пролягають Краснооскольським вдсх. на р. Оскол, Печенізьким вдсх. р. Сіверський Донець, каскадом Дніпровських водосховищ, Шацькими озерами, Дніпро-Бузьким та Дністровським лиманами, прибережною смугою Азовського та Чорного морів.

Акваторії водосховищ та озер України мають лише I к.с. для вітрильного туризму. II к.с. оцінені лимани Азовського та Чорного морів. Маршрути вітрильних походів від III к.с. проводяться вже в прибережній зоні Азовського та Чорного морів. Перспективним є проведення вітрильних туристсько-спортивних походів вздовж узбережжя Чорного моря за кордони України – в Румунію, Болгарію, Грузію, Туреччину та в інших морських басейнах Світового океану.

Крім класифікованих видів туризму, які розвиваються в Україні, набувають розвитку й інші види активного туризму та рекреації. Серед них – балунінг, парашанеризм, дайвінг, каньйонінг, каякінг, рафтинг, маунтінбайкінг, джипінг, ендурінг, спелестологія та інші.

Балунінг як подорожі, прогулянки туристів на повітряних кулях (теплових аеростатах, теплових повітряних кулях) набуває в Україні поширення у районі Києва (схили Дніпра), у районі Феодосії.

Парашанеризм розвивається на дніпровських схилах під Києвом, парашанеристи також літають зараз в Карпатах та Криму. В Карпатах польоти здійснюють з безлісних вершин хребта Боржава – Великий Верх, Стой, Темнатик. У Криму парашанерні польоти можна здійснювати з г. Ай-Петрі, г. Клементьєва та г. Агармиш.

Основні райони розвитку **дайвінгу** в Україні – західне узбережжя Криму (у першу чергу – півострів Тарханкут), а також азовське узбережжя Криму.

Чудовим полігоном для **каньйонінгу** в Україні є гірський Крим. Каньйони та каньйоноподібні ділянки, як локальні перешкоди, характерні, в першу чергу, для пішохідного туризму. Це – Великий каньйон Криму, Чорноріченський каньйон, каньйони річок Явлуз, Улу-Узень, Узунджа,

¹⁸⁸ Про перелік класифікованих печер України (2002). Спортивний туризм. К.: Федерація спортивного туризму України. 2002. № 2. С. 61-66.

Донга, Алака, стр. Ятлауз, р. Сотери з двома діючими водоспадами Джурла та Гейзер (висота каскадів від 5 до 50 м), каньйон Хапхал, каньйон Шаан-Кая-Кобаси на Карабі-Яйлі та ряд ін. Категорія труднощі вказаних перешкод – від н/к до ІБ.

Полігоном для *каякінгу* в Україні є гірські річки Карпат. Це добре освоєні туристами річки басейну Дністра: Чорний Черемош, Білий Черемош, Черемош, Прут, Стрий, а також Тиса та річки її басейну в Закарпатті – Ріка, Латориця. До них в останній час додано низку малих річок: притоки р. Черемош, таких як Пробійна, Бистрець; притоки р. Стрий; верхів'я р. Прут.

Рафтинг в Україні – це фактично складова нашого вітчизняного спортивного водного туризму з використанням надувних суден – рафтів. Для рафтинг-турів придатні річки Українських Карпат та р. Південний Буг.

Полігоном для *маунтінбайкінгу* в Україні є гірські дороги, стежки та бездоріжжя Українських Карпат та гірського Криму.

Для *джипінгу* та *ендурінгу* придатні райони Полісся, Поділля, Українських Карпат, гірського Криму. Так в Карпатах вже прокладені екстремальні джип-тури хребтом Яворник (близько 100 км) та хребтом Чорногори з підйомом на найвищі вершини України – Говерлу, Петрос, Туркул, Менчул, Піп Іван (близько 600 км).

Спелестологія досліджує порожнини антропогенного походження – це покинуті каменоломні, шахти, підземні міські структури (водоводи, колодязі), підземні ходи, підземні храми, монастирі тощо. Об'єктами спелестологів є Одеські та Аджимушкайські катакомби, підземні храми Криму, Києва, чисельні шахти Криворіжжя, Донбасу, підземні комунікації великих міст України тощо.

Певно, що з розвитком активного туризму та появою нових засобів пересування людини у природному середовищі можливе офіційне визнання інших видів спортивного туризму в Україні.

Висновки

Отже, в сучасній науковій туристській літературі в царині сегменту туризму, який використовує активні засоби пересування у природному середовищі та необхідні для цього маршрутні технології, широко поширені терміни з предметними областями, що накладаються та перетинаються, як то – «активний туризм», «спортивний туризм», «спортивно-оздоровчий туризм», «спортивно-рекреаційний туризм», «самодіяльний туризм», «пригодницький туризм» та «екстремальний туризм». Тому виникла необхідність розведення цих понять та, по можливості, уникнення їх накладання та перетинання. Звідси можна

виділити спільні ознаки, які характеризують всі вищеназвані види туризму (крім самодіяльного), враховуючи загальні ознаки туризму: активний характер туристських заходів; проведення заходів в малозміненому природному середовищі; маршрутний характер заходів; потреба в значному територіальному ресурсі; орієнтованість на природні ресурси; специфічні вимоги до природного середовища та специфічна пов'язаність з індустрією туризму. Таким чином, виникла необхідність введення якогось загального поняття.

Аналіз співвідношення вищеназваних понять призвів до висновку, що всі вони (окрім поняття «самодіяльний туризм») виділені за критерієм – мета подорожі. Самодіяльний туризм виділяється за такою класифікаційною ознакою як ступінь організованості і повинен розглядатися на іншому предметному полі. Всі вищезазначені види туризму застосовують для їх позначення терміни, які відображають тенденцію зростаючого інтересу до природи та дбайливого ставлення до навколишнього середовища, заснованого на концепціях сталого, збалансованого розвитку туризму. Тому автор їх відносить до *природоорієнтованого туризму*, під яким розуміє будь-який активний вид рекреації, подорожей, здійснюваних безпосередньо в малозміненому природному середовищі, поза техногенних ландшафтів.

В межах природоорієнтованого туризму виділяється блок активного туризму, розуміючи під ним такий, який при подоланні туристських маршрутів використовує активні засоби пересування та подолання перешкод (пішки, на байдарках, лижах, велосипедах тощо). В блоці активного туризму виділено три сегменти – спортивно-оздоровчий туризм (спортивно-рекреаційний туризм) → спортивний туризм → екстремальний туризм. Форми активного туризму з яскравим пізнавальним компонентом утворюють блок пригодницького туризму, який за реалізацією може бути спортивно-оздоровчого, спортивного або навіть екстремального змісту. При цьому слід відзначити, що системоутворюючим елементом системи активної туристсько-рекреаційної діяльності, природозорієнтованим за суттю, є спортивний туризм.

Оцінюючи місце спортивного туризму в загальній систематизації туризму, визначаємо, що спортивний туризм – це група видів туризму, мотивацією яких є здійснення активних туристських походів з пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомобільного, мотоциклетного, спелеологічного, вітрильного та інших поки що не масових видів активного туризму. При цьому, спортивний туризм має глибокий соціальний зміст, адже забезпечує максимальний суспільний ефект.

Видом спортивного туризму слід вважати об'єднання туристсько-спортивних заходів (спортивних туристських походів, змагань) за характерним способом пересування або іншими визначальними умовами їх проведення (природним середовищем), що здійснюються відповідно до затверджених правил їх проведення. Спортивний туризм на сучасному етапі розвивається в двох напрямках: маршрутний туризм (проходження маршрутів туристсько-спортивних походів) та змагальний туризм (підготовка та участь в змаганнях із техніки видів спортивного туризму). Враховуючи всі видові та класифікаційні ознаки, розроблена видова структура спортивного туризму, яка включає, на сьогоднішній день, 57 видів та підвидів. Типологія компонентної структури системи спортивного туризму в світі доводить, що ця система є такою, що формується. Вона надзвичайно динамічна і здатна розвивати цей важливий напрямок активної рекреаційно-туристської діяльності. При цьому задіюються різноманітні специфічні спортивні рекреаційно-туристські ресурси.

Список використаних джерел:

1. Araújo Vila N., Fraiz Brea J.A., Paül Carril V. (2012). El turismo activo como modalidad turística en expansion. Análisis de la oferta de turismo activo en España. Contabilidad y Negocios. №7(13). P. 59-70.
2. Buckley, R., Coghlan, A. (2012) Nature-based tourism in breadth and depth. Critical Debates in Tourism. Griffith University, Queensland, Australia.
3. Global Adventure Travel Trade Association / www.info@adventuretravel.biz
4. International Rafting Federation (IRF) – internationalrafting.com – сайт Міжнародної федерації рафтингу.
5. Kolotukha, O., Myrgorodska, O., Kozynska, I., Bozhuk, T. (2023). Geographic assessment of obstacles on European rivers for water sports tourism. Journal of Geology, Geography and Geoecology, №32(2), P. 295-309. doi:10.15421/112328
6. Lagardera F. (2002). Desarrollo sostenible en el deporte, el turismo y la educación física. Apunts. № 67. P. 70-79.
7. Абрамов В.В. (2011). Спортивний туризм: підручник; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ.
8. Ганопольський В.І. (2005). Структурно-функціональна модель туризму: питання змісту та ефективності спортивно-туристської діяльності. Гум. вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди»: наук. теор. зб., спец. вип. Переяслав-Хмельницький: СПД Шумейко С.С. С. 6-20.

9. Деревчинська А.В. (2015). Розвиток активного туризму в Україні. Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. «Сучасні тенденції розвитку туризму». Част. II. Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ». 145 с. С.27-30.
10. Колотуха О., Колотуха І. (2022). Видова структура спортивного туризму. *Географія та туризм: науковий журнал* / ред. кол.: Запотоцький С.П. (гол. ред.) та ін. К.: Альфа-ПК. Вип. 70. С. 16-28 <https://doi.org/10.17721/2308-135X.2022.70.16-28>
11. Колотуха О., Колотуха І. (2021). *Географія спортивного туризму та активної рекреації України* : Монографія. Харків: Мачулін.
12. Колотуха О.В. (2015). *Геопросторова організація спортивного туризму*: Монографія. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В.
13. Колотуха О.В. (2023). Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). *Geo-Hub: науково-освітній веб-портал*. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/917>.
14. Колотуха О.В. (2006). Спортивні рекреаційно-туристські ресурси України. К.: Федерація спортивного туризму України.
15. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. (2008). *Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник*. К.: Знання.
16. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO World Tourism Organization) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.world-tourism.org>.
17. Перелік класифікованих туристських спортивних маршрутів України (2002). Спортивний туризм. К.: Федерація спортивного туризму України. № 2. С. 10-38.
18. Про перелік класифікованих печер України (2002). Спортивний туризм. К.: Федерація спортивного туризму України. 2002. № 2. С. 61-66.
19. Техаська асоціація дикої природи – <https://www.gaiadiscovery.com/travel-transportation/definitions-of-ecotourism-nature-tourism-sustainable-tourism.html>
20. Фокін С.П. (2008). До питання місця спортивного туризму у загальній класифікації туризму. *Гум. вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Г. Сковороди*: науково-теоретич. зб. Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД». С. 134-136.
21. Федорченко В.К., Мініч І.М. (2000). *Туристський словник-довідник: навч. посіб.* К.: Дніпро.

УДК 338.48

Н 71

DOI 10.58423/978-617-8143299

Нішеві види туризму. Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II / Редактор: Галина Щука. Автори: Галина Щука, Олександр Колотуха, Вікторія Пацюк, Олександр Коваленко, Віталій Шейко, Жанна Бучко та Наталя Венгерська. Берегове: ЗУІ ім. Ференца Ракоці II, 2024. – 222 с. (українською мовою)

ISBN 978-617-8143-29-9 (PDF)

Монографія присвячена дослідженню нішевих (за своєю економічною природою) видів туризму, які стануть основою для відновлення туристичного ринку в післявоєнній Україні. Висвітлено теоретико-методологічні та прикладні аспекти розвитку нішевих видів туризму, загалом, та окремих його видів – природо-орієнтованого, індустріального, фестивального, етнічного та сільського; розглянуто зарубіжний та вітчизняний досвід, пріоритетні напрямки формування даних сегментів туристичного ринку. Для науковців, широкого загалу фахівців з туризму, краєзнавства, студентів туризмознавчих та географічних спеціальностей.

Наукове видання

НІШЕВІ ВИДИ ТУРИЗМУ

Колективна монографія

2024 р.

Рекомендовано до видання в електронній формі (PDF)
рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
імені Ференца Ракоці II (протокол №2 від «28» лютого 2024 року)

Підготовлено до видання кафедрою географії та туризму
спільно з Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф. Ракоці II

Редактор: *Галина Шука*

Рецензенти:

Ольга Любіцева, доктор географічних наук, професор
(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

Олена Суценко, доктор економічних наук, професор
(Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця)

Олена Меліх, доктор економічних наук, професор
(Одеський національний технологічний університет)

Технічне редагування: *Галина Шука та Олександр Добош*

Коректура: *авторська*

Дизайн обкладинки: *Вівієн Товт*

УДК: *Бібліотека ім. Опаціо Черче Яноша при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Відповідальність за зміст і достовірність колективної монографії
покладається на авторів. Точки зору авторів можуть не співпадати
з точкою зору редактора.

Зміст наукового видання було перевірено
на наявність збігів і запозичень сервісом «Unichesk».

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua; kiado@kmf.uz.ua) *Свідомство про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 7637 від 19 липня 2022 року*

Шрифт «Times New Roman».

Розмір сторінок наукового видання (монографії): А5 (148x210 мм).

Обсяг в авторських аркушах: 12,43 (497 279 знаків із пробілами)

ISBN 978-617-8143-29-9

9 786178 143299